

Measurement of the electron charge q_e using Schottky noise. Problem of the 6-th Experimental Physics Olympiad. Sofia 8 December 2018

Todor M. Mishonov, Emil G. Petkov, Aleksander A. Stefanov,
Aleksander P. Petkov, Viktor I. Danchev, Zehra O. Abdrahim, Zlatan D. Dimitrov*
*Physics Faculty, "St. Kliment Ohridski" University at Sofia,
5 James Bourchier Blvd., BG-1164 Sofia, Bulgaria*

Iglika M. Dimitrova
*Faculty of Chemical Technologies, Department of Physical Chemistry,
University of Chemical Technology and Metallurgy,
8 Kliment Ohridski Blvd., BG-1756 Sofia, Bulgaria*

Riste Popeski-Dimovski†
*Institute of Physics, Faculty of Natural Sciences and Mathematics,
"Ss. Cyril and Methodius" University, Skopje, R. Macedonia*

Marina Poposka‡
High school SOU Gimnazija "Mirche Acev", 96a Prilepski braniteli Str., MKD-7500 Prilep, R. Macedonia

Sladana Nikolić
Milan D. Milićević School, 27a Borivoja Stevanovića Str., RS-11000 Belgrade, Serbia

Slavoljub Mitić
Svetozar Marković Gymnasium, 1 Branka Radičevića Str., RS-18106 Niš, Serbia

Vassil N. Gourev
*Department of Atomic Physics, Physics Faculty,
"St. Kliment Ohridski" University at Sofia,
5 James Bourchier Blvd., BG-1164 Sofia, Bulgaria*

Ria Rosenauer, Felix Schwarzfischer
Karls-Gymnasium, Tübinger Straße 38, 70178 Stuttgart, Germany

Vasil G. Yordanov, Albert M. Varonov
*Laboratory for fundamental constants measurement,
"St. Kliment Ohridski" University at Sofia, Bulgaria§*

Several consecutive experiments are described with a printed circuit board PCB set-up, especially designed for these experiments. Doing the consecutive experimental tasks opens up possibility to determine the value of electron charge q_e . The fluctuations of the voltage $U(t)$ should be measured for different illuminations of a photodiode. The voltage is amplified 1 million times $Y = 10^6$. The amplified voltage $YU(t)$ is applied to the device, which gives the result of the value of the time averaged square of the voltage $U_S = \langle (YU(t))^2 \rangle / U_0$. This voltage U_S is measured with a multimeter. The series of measurements gives the possibility to determine the q_e using the well known Schottky formula for the spectral density of the current noise $(I^2)_f = 2q_e \langle I \rangle$. For the junior high school students, the basic problem is to analyze the analog squaring. Students' work is separated and graded in four categories S, M, L, XL divided by age of students. For the last XL categories, the tasks contain problems oriented to physics university education program and include theoretical research of the PCB set-up as an engineering device. This is the problem of EPO6, December 2018 "Day of the Charge" considered. EPO6 is organized by Sofia branch of Union of physicists in Bulgaria in cooperation with Faculty of physics of Sofia University and Society of Physicists of Republic of Macedonia.

Pre-Introduction

The first version of this work has demonstrated that an educational experimental set-up can easily be done. In the second version the elaborated set-up is described, in which: 1) the electronic circuit is so stable that we do not need screening boxes and BNC cables between them, 2) the photo diode is cooled by ice water, which is of crucial importance for the accuracy of determination of electron charge, 3) the set-up was reproduced in more than 150 copies, which was distributed in many distant countries Kazakhstan, Germany, Canada etc., 4) the set-up and the text was given to the participants of the 6th Experimental Physics Olympiad, 5) the problem together with the solution is given as a didactical guide in many languages: Bulgarian, Macedonian,

Serbian, Russian, German.

The described experiment and experimental set-up is much simpler than the classical experiment with charged drops. The spectral density of a noise is already a notion accessible for teenagers by smart-phones and can be included in the high school education. In such a way we are witnesses of an emerging worldwide system and a realistic possibility to establish a cheap solution in the market of educational experiment for measurement of electron charge. We give perhaps the simplest and cheapest solution. The description of the experimental set-up with the corresponding theory is given as a research paper in Eur. Phys. Journal⁷.

Here it is better to cite an article from The Relaxation Times (Newsletter of Teachspin. Inc) Vol. III, No. 8 May 2010: The Millikan oil drop experiment has had its run; it's time to give it a rest! (At least, that seemed to be the consensus of the Topical Conference in Ann Arbor last summer). There are other ways to measure the charge of the electron, that use modern instrumentation that teach students highly useful as well as transferable skill, and that will challenge students theoretical understanding of an important yet often neglected physical phenomena. Out of the "stuff" we usually want to get rid of electrical noise, our students can carry out 1-2% measurement of both the charge of the electron and the Boltzmann constant.

I. INTRODUCTION

From its very beginning, the Experimental Physics Olympiad (EPO) is worldwide known; all Olympiad problems have been published in Internet¹⁻⁵ and from the very beginning there were 120 participants. In the last years high-school students from 7 countries participated and the distance between the most distant cities is more than 4 Mm.

Let us describe the main differences between EPO and other similar competitions.

- Each participant in EPO receives as a gift from the organizers the set-up, which one worked with. So, after the Olympiad has finished, even bad performed participant is able to repeat the experiment and reach the level of the champion. In this way, the Olympiad directly affects the teaching level in the whole world. After the end of the school year, the set-up remains in the school, where the participant has studied.
- Each of the problems is original and is connected to fundamental physics or the understanding of the operation of a technical patent.
- The Olympic idea is realized in EPO in its initial form and everyone willing to participate from around the world can do that. There is no limit in the participants number. On the other hand, the similarity with other Olympiads is that the problems are direct illustration of the study material and alongside with other similar competitions mitigates the secondary education degradation, which is a world tendency.
- One and the same experimental set-up is given to all participants but the tasks are different for the different age groups, the same as the swimming pool water is equally wet for all age groups in a swimming competition.

We will briefly mention the problems of former 5 EPOs: 1) The setup of EPO1 was actually a student version of the American patent for auto-zero and chopper stabilized direct current amplifiers.¹ 2) The problem of EPO2² was to measure Planck constant by diffraction of a LED light by a compact disk. 3) A contemporary realization of the assigned to NASA patent for the use of negative impedance converter for generation of voltage oscillations was the set-up of EPO3.³ 4) EPO4⁴ was devoted to the fundamental physics – to determine the speed of light by measuring electric and magnetic forces. The innovative element was the application of the catastrophe theory in the analysis of the stability of a pendulum. 5) The theme of the EPO5 was to measure the Boltzmann constant k_B following the Einstein idea of study thermal fluctuations of electric voltage of a capacitor.

The present EPO6 follows the tradition theme of the Olympiad to be the measurement of some fundamental constant. Inspired by a lecture on fluctuations given by Einstein Walter Schottky concluded that electron charge also can be determined by study of the voltage noise. Now, a century after, due to appearance of low noise operational amplifiers the Schottky idea can be implemented as a high-school problem.

In short, the established traditions is a balance between contemporary working technical inventions and fundamental physics (*Allah akbar*).

II. EXPERIMENTAL SET-UP

Your set-up should consist of the following items:

1. A printed circuit board (PCB) with a double board connector with a photodiode and lithium battery holder.
 2. Four 9 V batteries and two double connection clips for them.
 3. Three 1.5 V batteries and a holder for them with a potentiometer soldered to it.
 4. A plastic bag containing the following items:
 - Two operational amplifiers on connector boards with a green label each with a number written on.
 - A multiplier on connector boards with an orange label.
 - A cell lithium battery.
 5. An optical fiber cable with a white cylinder at one of its ends.
 6. A plastic cup with a straw glued across it.
- You should carry additionally 2 multimeters with their connecting probes and a calculator.

III. INITIAL EASY TASKS. S

1. Set the multimeters to measure voltage (as voltmeters).
2. Measure the voltages of the four 9 V batteries with maximal accuracy (use 20 V range of the voltmeter) and write them down. Do the same with the three 1.5 V batteries (using the 2000 mV range of the voltmeter).
3. Place the three 1.5 V batteries in their holder. Connect the potentiometer *potentiometrically* to one of your multimeters. Rotate the axis of the potentiometer. Measure the interval of voltages which you get. This will be the voltage source for the next tasks. Reversing the polarity changes the voltage sign.
4. Connect the four 9 V batteries to the two doubled connection clips by buckling the electrodes.

IV. ANALOGUE SQUARING. M

5. **Attention! From this moment on there is a possibility to burn the integral circuits, if you connect the batteries improperly.** Orient the set-up you work with so that both wires “OUT” and “COM” at the edge to be on the right side, take a look at Fig. 1.
6. Carefully connect the 9 V battery connection clip to the right hand side voltage supply 3-pin male connectors on the PCB, label to label (both labels facing each other). **Work carefully – if you make an error with the polarity you may burn the multiplier and operational amplifier.**
7. Connect the middle contact of the potentiometer with the input wire at the top of the set-up with a label “IN”. Use the wire with “crocodile” connectors.
8. Connect the other electrode of the potentiometer to the wire comes from the “ground” of the circuit with a sign “COM”.
9. Connect the first voltmeter V_1 with voltage U_1 to the potentiometer and “IN”-“COM” inputs of the circuit parallelly.
10. When you rotate the potentiometer axis, the voltage U_1 should change approximately between 0 and the total battery voltage 4.5 V.
11. Connect the second voltmeter V_2 , that shows voltage U_2 , between the output wire of the circuit “OUT” and the common point “COM”. This way U_2 is the voltage between “OUT” and “COM” points.
12. Check the whether the “COM” electrodes of both multimeters and the set-up are properly connected.
13. The 4 double connector pins with an orange label below them on the right hand side of the PCB are labeled “AD633” in Fig. 1. Connect the multiplier to “AD633” so that **the orange label on the multiplier faces the orange label on the board.**

21. The two 4 double connector pins on the right hand side and center of the PCB with green labels next to them are labeled “ADA4898-2” places shown in Fig. 1. Connect the two operational amplifiers to the two “ADA4898-2” so that **the green label of each operational amplifier faces the green label on the board. Be very careful, an opposite connection may result in an amplifier damage.**
22. Carefully connect the board connector with the soldered on it photodiode and lithium battery holder in its place “BPW34” in Fig. 1 of the PCB (printable circuit board) as it is drawn with marker on the PCB. Put very carefully the fiber optic cable in the black straw in the plastic cup. The white cylinder should enter the straw from the longer side of the straw. Check whether the fiber cable can move through straw without significant friction.
23. Put the other end of the fiber cable to the white cylinder attached to the light bulb.
24. Put the photo diode in the straw from its shorter side by placing the plastic cup be next to the photo diode board connector, which is connected to the PCB.
25. Connect one of the 9 V battery clip to the left 3-pin supply voltage on the PCB.
Be careful! The orange labels of the batteries voltage clips should match with the orange labels of the set-up. Switch the voltmeter to 2000 mV range and move the light-guide with white cylinder through the straw. This voltage is U_{\pm} and should change up to 1000 mV. In such a way, moving the light-guide you change the photo-current and measure the photo voltage U_{\pm} created by the photo-current passing through the resistor R . If you can not reach the value of at least 700 mV or there is no voltage at all, ask for help the quaestors in the auditorium. This is an important preliminary part of the measurement of the experiment. **Do not try moving the white cylinder attached to the light bulb as you can easily break the latter.**
26. Ask for ice and water to be placed in your plastic cup with straw in it and place the fiber cable at the end of the straw far away from the photodiode.
27. After placing water and ice in the plastic cup, observe the cup for any leaks. If present, carefully remove the cup and ask for its change.
28. Connect the “COM” output of the PCB to the “COM” input of your voltmeter V_2 (voltmeter V_2 must be the same voltmeter that you used in Sec. IV).
29. Connect the “OUT” output of the PCB with the “V Ω mA” input of the voltmeter V_2 . Now, voltmeter V_2 measures the voltage U_S which is proportional to the current noise of the photo-diode.
30. Connect the other 9 V battery clip to the right 3-pin supply voltage on the PCB.
Be careful! The orange labels of the batteries voltage clips should match with the orange labels of the set-up.
31. Ask the quaestors for a scotch tape and stick to the table all 6 cables of the experimental set-up in the following way:
 - First place all four 9 V batteries below the PCB.
 - Stick the “+” and “-” cables above the PCB, ensuring they are not in contact.
 - Stick the “IN” and “NC” cables above the PCB and away from the “+” and “-” cables.
 - Stick the “OUT” and “COM” cables to the right hand side of the PCB, ensuring they are not in contact.

Now your experimental set-up should resemble a spider.

32. Look at the measured voltage of voltmeter V_2 , it should stabilize around several tens of mV.
33. Begin measuring U_{\pm} and U_S : change U_{\pm} by carefully moving the fiber cable in the straw a little bit closer to the photo diode. The change of U_{\pm} between each successive measurement should be at least 100 mV. Patiently wait for U_S to stabilize, wait for at least 2 minutes. *If any disturbance changes significantly the voltmeter reading, again wait patiently for stabilization.* Arrange the results in a table with columns: number of measurement i , U_{\pm} and U_S .
34. Represent the results graphically where U_{\pm} is set on abscissa (horizontal coordinate) and U_S is set on ordinate (vertical coordinate) on a millimeter paper (if you need additional millimeter paper, the quaestors will give you). Draw the straight line which best explains the linear dependence $U_S = kU_{\pm} + \text{const.}$ Choose 2 points on the line and determine the slope $k = \Delta U_S / \Delta U_{\pm}$, where Δ means difference. This mathematical procedure is called a linear regression. For our set-up $k \simeq 10^{-3}$.

35. Finally, determine the electron charge q_e using the formula

$$q_e = 2k \frac{y_1}{Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0, \quad (1)$$

where $Y = 1.01 \times 10^6$ is the total amplification of our amplifier, and $y_1 = 101$ is the amplification of the first step of the multiplier. You can find the value of C_L written on a label placed at the bottom right hand corner of the PCB ($C \equiv C_L$), $R_L = 510 \Omega$ and $R = 200 \Omega$.

Congratulations! You have just measured a fundamental constant and you are in a good company! :)

36. Your measurement could be a little bit more precise by including the non-ideal effects of the operational amplifiers using the formula

$$q_e = 2k \frac{y_1}{(1 - \varepsilon)Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0. \quad (2)$$

The small correction $\varepsilon(C_L)$ as a function of the capacitance C_L is graphically presented in Fig. 2. Find

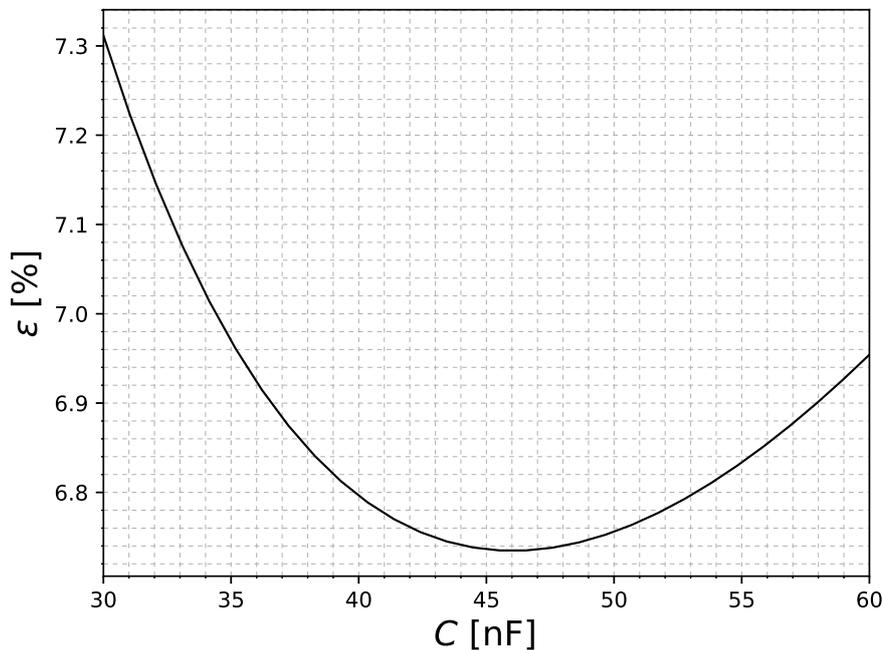

Fig. 2: Error ε in percent in determination of q_e as a function of the capacitor $C_L \equiv C$.

the error ε from Fig. 2 according to your C_L value written on the PCB and do not forget to divide ε by 100 before calculating q_e from Eq. (2).

A century ago this method for determination of electron charge q_e by measurement of the shot noise was suggested by Walter Schottky.⁶ At this time Walter Schottky was working with Max Plank and was inspired by a lecture of Albert Einstein on electric fluctuations. Celebrating the century anniversary, we have implemented again the Schottky idea as university educational experiment.⁷ A year later we present a hundred times multiplication of the set-up for high school students. After 101 years new science enters in the high school education and physics is still the contemporary culture.

VI. HOMEWORK PROBLEM. XL

Derive the formulas Eq. (1) and Eq. (2) analyzing the circuit and the tabulated values of the parameters from Table I. Calculate the amplifications y_1 of the buffer and total amplification of all steps of the amplifier Y . The different details of the circuit are depicted in Figs. 3,4, 5, 6, 7.

The solution to which must be send during the night after the Olympiad, by sunrise, at the e-mail of the Olympiad epo@bgphysics.eu. The best solution will win the Sommerfeld price with a monetary equivalent of DM137.

Circuit element	Value
R	200 Ω
r_G	20 Ω
R_F	1 k Ω
C_F	10 pF
C_G	10 μ F
R_G	100 Ω
R'_F	10 k Ω
C'_F	10 pF
R_L	510 Ω
R_1	2 k Ω
R_2	18 k Ω
R_{av}	1.5 M Ω
C_{av}	10 μ F
R_V	\approx 1 M Ω
V_{CC}	+9 V
V_{EE}	-9 V

Table. I: Table of the numerical values of the circuit elements.

VII. PROBLEMS FOR FURTHER WORK

The experimental set-up is actually a lock-in voltmeter and with it you can measure AC signal smaller than μ V. You can write us how to use “NC” output in this case.

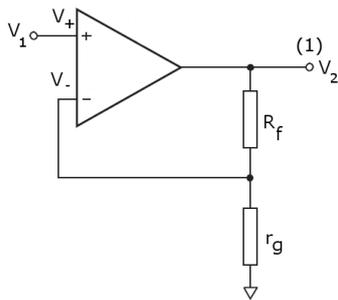

Fig. 3: Non-inverting amplifier

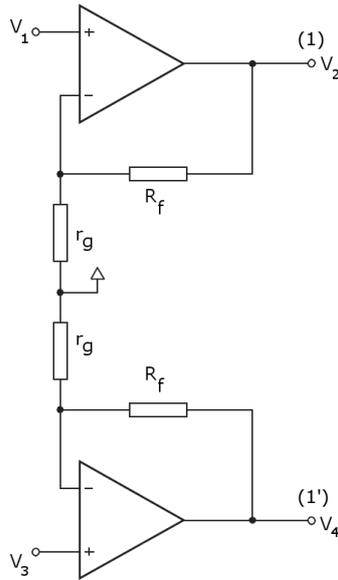

Fig. 4: Buffer

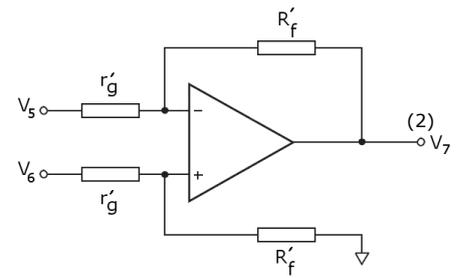

Fig. 5: Differential amplifier

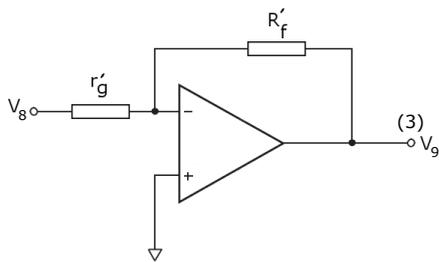

Fig. 6: Inverting amplifier

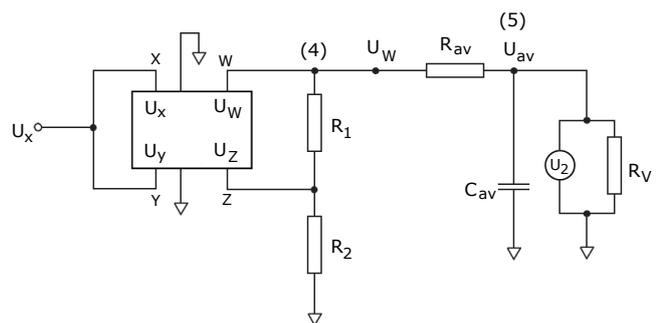

Fig. 7: Analog multiplier

VIII. SOLUTION OF THE PROBLEMS

A. Initial easy tasks. S

1. Set the multimeter for voltage measurement.
2. The measured voltages of the four 9 V batteries are $U_{B1} = 9.28$ V, $U_{B2} = 9.45$ V, $U_{B3} = 9.39$ V, $U_{B4} = 9.59$ V and the measured voltages of the three 1.5 V AAA type batteries are $U_{B5}=1.578$ V, $U_{B6}=1.578$ V and $U_{B7}=1.578$ V.
3. The potentiometer has three terminals, the outer two of which are soldered to the battery holder. A potentiometer connectivity means connection to the middle and one of the outer terminals, $U_{\min} = 0.03$ V, $U_{\max} = 4.28$ V and therefore the voltage interval is $U \in [0.03, 4.28]$ V.
4. Simply connect the 9 V batteries to their connection clips.

B. Analogue squaring. M

5. Orient the experimental set-up according to the instructions.
6. Connect the 9 V battery clip to the described in the instructions voltage supply of the experimental set-up.
7. Connect the potentiometer to the first input wire of the PCB according to the instructions.
8. Connect the potentiometer to the second wire of the PCB according to the instructions.
9. Connect the voltmeter to the potentiometer according to the instructions.
10. A check for proper connectivity.
11. Connect the second voltmeter to the output of the experimental set-up according to the instructions.
12. A check for proper connection of both voltmeters, the “COM” electrodes of which should be connected.
13. Connect the AD633 multiplier to the PCB according to the instructions.
14. The results from the measurements are presented in the three columns designated i, U_1 and U_2 of Table II.
15. The results from the second and third columns of Table II are represented graphically in Fig. 8.

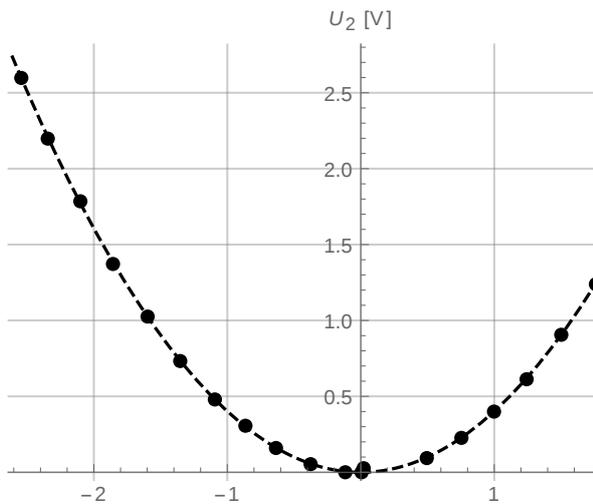

Fig. 8: The graphically represented dependency U_2 of U_1 from Table II.

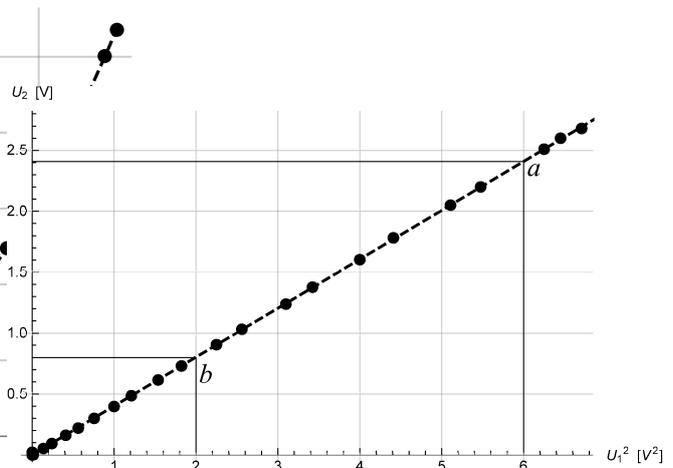

Fig. 9: The graphically represented dependency U_2 of $(U_1)^2$ from Table II.

i	U_1 [V]	U_2 [V]	U_1^2 [V ²]
1	0.01	0.000	0.000
2	0.25	0.021	0.063
3	0.49	0.093	0.240
4	0.75	0.220	0.562
5	1.00	0.397	1.000
6	1.24	0.615	1.538
7	1.50	0.905	2.250
8	1.76	1.238	3.098
9	2.00	1.603	4.000
10	2.26	2.050	5.108
11	2.50	2.510	6.250
12	2.59	2.680	6.708
13	0.00	0.000	0.000
14	-0.12	0.002	0.014
15	-0.37	0.052	0.137
16	-0.64	0.161	0.410
17	-0.87	0.300	0.757
18	-1.10	0.486	1.210
19	-1.35	0.730	1.823
20	-1.60	1.031	2.560
21	-1.85	1.377	3.423
22	-2.10	1.782	4.410
23	-2.34	2.200	5.476
24	-2.54	2.600	6.452

Table. II: Results from the measurements in task 14 and the data processing in task 16 (last column).

16. The last column of Table II and the results presented in Fig. 9. We choose points (a) and (b) in Fig. 9, so that in abscissa $(U_1)_a^2 = 6 \text{ V}^2$ and $(U_1)_b^2 = 2 \text{ V}^2$. Next we find their corresponding values in ordinate $(U_2)_a = 2.4 \text{ V}$ and, $(U_2)_b = 0.8 \text{ V}$ by drawing a line parallel to the abscissa towards the ordinate and the value of the intersection point on the ordinate is the corresponding (U_2) . Finally, we calculate

$$U_0 = \frac{\Delta(U_1^2)}{\Delta(U_2)} = \frac{(U_1)_a^2 - (U_1)_b^2}{(U_2)_a - (U_2)_b} = \frac{6 - 2}{2.4 - 0.8} = 2.5 \text{ V}. \quad (3)$$

The value of U_0 may be different depending on the used voltmeter for the measurement of U_2 , a short discussion is presented in App. B.

C. Voltage fluctoscopy. Determination of electron charge q_e . L

17. Connect the batteries to the lamp on the PCB according to the instructions.
18. Connect the voltmeter “COM” input according to the instructions.
19. Connect the voltmeter “V Ω mA” input according to the instructions.
20. Connect the 3 V cell lithium battery to the double board connector according to the instructions.
21. Connect the two “ADA4898-2” operational amplifiers to the PCB board according to the instructions.
22. Connect the board connector to the PCB board and put one end of the fiber optic cable in the black straw attached to the plastic cup according to the instructions.
23. Connect the other end of the fiber optic cable to the light bulb according to the instructions.
24. Place the plastic cup on the board and insert the photodiode in the black straw according to the instructions.
25. Connect the power voltage of the first “ADA4898-2” operational amplifier according to the instructions. Check for proper connectivity by ensuring voltage readings of the connected voltmeter.
26. Get ice and water pull the fiber cable at the end of the straw, as explained.
27. Verify that no leaks from the plastic cup are present.

28. Connect the “COM” input of the second voltmeter V_2 to the PCB according to the instructions.
29. Connect the “ $V\Omega mA$ ” input of voltmeter V_2 to the PCB according to the instructions.
30. Power on the right “ADA4898-2” operational amplifier by connecting the 9 V battery clip to the PCB according to the instructions.
31. Arrange and stick the batteries and all 6 cables according to the instructions. Battery and cable placement and movement could lead to drastically changes in the experimental data during the experiment.
32. Verify that voltmeter V_2 has correct reading.
33. Start measuring according to the instructions. The measured experimental data is shown in Table III.

i	U_{\pm} [mV]	U_S [mV]
1	177	16.7
2	292	16.9
3	420	17.2
4	525	17.5
5	661	17.8
6	771	17.9
7	899	18.2
8	1040	18.6
9	1200	18.9

Table. III: Experimental results from the measurements of the photo voltage U_{\pm} and the time averaged voltage fluctuations U_S of the photodiode.

34. Fig. 10 shows the graphical representation of the experimental data from Table III and the straight line of the linear regression. Choosing points (1) and (2) from the line of the linear regression in Fig. 10,

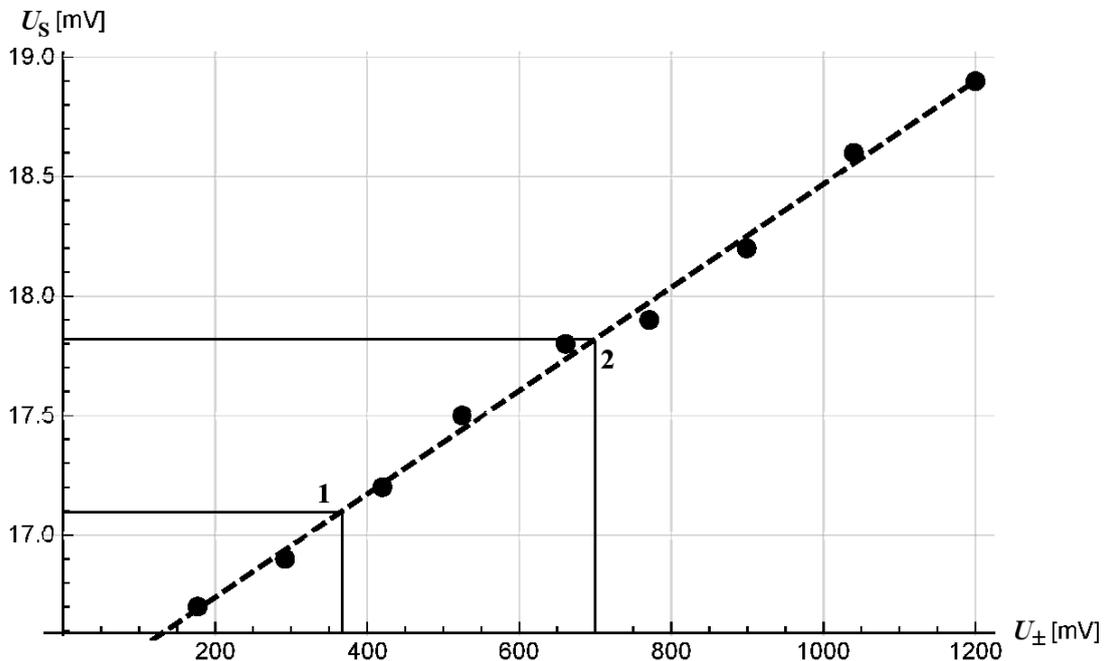

Fig. 10: Linear regression of the photo voltage U_{\pm} and the time averaged voltage fluctuations U_S from Table III. These measurements were made on a warm mid-March St. Theodor Day with the experimental set-up being placed on a window ledge due to central heating still on in the room. The cooling of the plastic cup filled with ice and water is not sufficient to deal with spring temperature at mid latitudes (Sofia) and central heating therefore for warm and hot weather, additional cooling is necessary. Placing the experimental set-up in a fridge is probably the easiest and most accessible solution.

we calculate the slope of the line

$$k = \frac{\Delta U_S}{\Delta U_{\pm}} = \frac{(U_S)_2 - (U_S)_1}{(U_{\pm})_2 - (U_{\pm})_1} = \frac{17.82 - 17.10}{700 - 370} = \frac{0.72}{330} = 2.182 \times 10^{-3}. \quad (4)$$

35. From the PCB label $C_L = 42.7 \times 10^{-9}$ nF and therefore the electron charge

$$q_e = 2k \frac{y_1}{Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0 = 2 (2.182 \times 10^{-3}) \frac{101}{(1.01)^2 \times 10^{12}} \frac{510}{200} (42.7 \times 10^{-9}) (2.5) = 1.18 \times 10^{-19} \text{ C}. \quad (5)$$

36. From Fig. 2 $\varepsilon=6.76\%$ for $C_L = 42.7 \times 10^{-9}$ nF and therefore

$$q_e = \frac{q_e}{(1 - \varepsilon)} = \frac{1.18 \times 10^{-19}}{(1 - 0.0676)} = 1.26 \times 10^{-19} \text{ C}. \quad (6)$$

The obtained value for the electron charge is around 20% lower than its real value 1.6×10^{-19} C, which is an excellent result for a high school experiment made by a high school student!

Измерване на заряда на електрона q_e използвайки шумове на Шотки. Задача от 6-тата Експериментална олимпиада по физика. София, 8 декември 2018

Описани са няколко последователни с постановка с печатна електронна платка (PCB), специално изобретена за тези експерименти. Извършването на последователни експериментални задачи дава възможността да се определи стойността на заряда на електрона q_e . Флуктуациите на напрежението $U(t)$ трябва да бъдат измерени за различни осветености на фотодиод. Напрежението е усилено 1 милион пъти $Y = 10^6$. Усиленото напрежение $YU(t)$ е приложено на устройство, което дава като резултат стойността на осредненото вдигнато на квадрат напрежение $U_S = \langle (YU(t))^2 \rangle / U_0$. Това напрежение U_S се измерва с мултицет. Серията от измервания дава възможността да се определи q_e използвайки добре известната формула на Шотки за спектралната плътност на токовия шум $(I^2)_f = 2q_e \langle I \rangle$. За по-малките ученици, основната задача е да се анализира аналоговото повдигане на квадрат. Ученическите работи се разделят и оценяват в четири възрастово разделени категории S, M, L, XL. За последната XL категория, задачите са ориентирани към университетската образователна програма по физика и включват теоретично изследване на експерименталната платка като инженерно устройство. Това е задачата на ОЕФ6, декември 2018 “Денят на заряда”. ОЕФ6 се организира от Софийски клон на Съюза на физиците в България със съдействието на Софийски Университет и Съюза на физиците в Република Македония.

IX. Въведение

Още в самото си начало, Олимпиадата по Експериментална Физика (ОЕФ) е световно известна: всички задачи от Олимпиадата са публикувани в Интернет¹⁻⁵ и от самото си начало, участниците бяха 120. През последните години, участваха ученици от 7 страни и разстоянието между най-отдалечените градове е повече от 4 Мm. Нека опишем основните разлики между ОЕФ и други подобни състезания.

- Всеки участник в ОЕФ получава като подарък от организаторите постановката, с която е работил. По този начин, след като Олимпиадата е приключила, дори лошо представил се участник има възможност да повтори експеримента и да достигне нивото на шампиона. По този начин Олимпиадата директно влияе на нивото на преподаване в целия свят. След края на учебната година, постановката остава в училището, където участникът е учил.
- Всяка от задачите е оригинална и е свързана с фундаментална физика или разбирането на действието на технически патент.
- В ОЕФ6 е реализирана олимпийската идея в първоначалната си форма и всеки, който има желание да участва от целия свят, може да го направи. Няма ограничение в броя на участниците. От друга страна, сходството с други олимпиади е, че задачите са пряка илюстрация на учебния материал и заедно с други подобни състезания смекчава деградацията на гимназиалното образование, което е световна тенденция.
- Една и съща експериментална постановка се дава на всички участници, но задачите за различните възрастови групи са различни, също както водата в плувния басейн е еднакво мокра за всички възрастови групи в едно състезание по плуване.

Накратко ще споменем задачите от предишните 5 ОЕФ: 1) Постановката на ОЕФ1 бе всъщност учебническа версия на американския патент на самонулиране на постоянно токови усилватели.¹ 2) Задачата на втората ОЕФ2² бе да се измери константата на Планк като се използва дифракция от компакт диск на светлина от светодиоди. 3) Една съвременна реализация на принадлежащия на НАСА патент за използване на отрицателното съпротивление за генериране на електрични трептения бе постановката на ОЕФ3³. 4) Четвъртата ОЕФ4 бе посветена на фундаменталната физика – да се определи скоростта на светлината чрез измерване на електрични и магнитни сили. Иновативния елемент бе приложението на теорията на катастрофите към анализа на устойчивостта на махала. 5) Темата на ОЕФ5 бе да се измери константата на Болцман k_B следвайки идеята на Айнщайн за изучаване на топлинните флуктуации на електрическото напрежение на кондензатор.

Настоящата ОЕФ6 следва традиционната тема на Олимпиадата да се измерва някоя фундаментална константа. Вдъхновен от лекция за флуктуации на Айнщайн, Валтер Шотки разбрал, че зарядът на електрона също може да се определи от изучаването на шумове на напрежението. Сега, век по-късно, поради появата на ниско-шумни операционни усилватели, идеята на Шотки може да бъде реализирана като гимназиална задача.

Накратко, установените традиции са баланс между съвременен работещ технически изобретения и фундаментална физика (*Allah akbar*).

Х. Експериментална постановка

Вашата експериментална постановка трябва да съдържа:

1. Печатна електронна платка (PCB) и двойна рейка, на която е запоен фотодиод и държач за литиева батерия.
2. Четири батерии по 9 V и с два двойни конектора.
3. Три батерии по 1.5 V и държач за тях с потенциометър запоен за него.
4. Найлонов плик съдържащ следното:
 - Два операционни усилвателя, запоени върху адаптери, с зелен етикет и номер върху тях.
 - Умножител на напрежение, запоен върху адаптер, с оранжев етикет.
 - Литиева батерия.
5. Оптично влакно с бял цилиндър в единия край.
6. Пластмасова чаша с залепена пластмасова сламка.

В допълнение, трябва да имате два мултиметъра, с нужните кабели за свързване, както и калкулатор.

XI. Прости начални задачи. S

1. Включете мултиметъра да измерва напрежение (като волтметър)
2. Измерете напрежението на четирите 9 V батерии с максимална точност (използвайте обхвата от 20 V) и запишете напреженията в таблица. Направете същото с трите 1.5 V батерии, като сега използвате обхвата от 2000 mV на волтметъра.
3. Поставете трите 1.5 V батерии в държача за батерии. Свържете потенциометъра *потенциометрично* към един от мултиметрите. Въртете оста на потенциометъра. Измерете и запишете интервала на напреженията които получавате. Това ще бъде източника на напрежение за следващите задачи. Изменението на полярността на свързването ще измени знака на напрежението.
4. Свържете четирите 9 V батерии към клипсовете като закопчавате електродите.

XII. Аналогово повдигане на квадрат. M

5. **Внимание!** От този момент нататък има възможност да изгорите интегралните схеми, ако включите тях или батериите неправилно. Ориентирайте постановката така, че жиците с етикети “OUT” и “COM” на края да бъдат отдясно, вижте Фиг. 11.
6. Внимателно свържете рейката на 9 V батерия към десните стърчащи 3 електрода на постановката. Етикет към етикет (двата етикета трябва да са един към друг.) **Работете внимателно – ако сбъркате полярността ще изгорите операционния усилвател.**
7. Свържете средния контакт на потенциометъра с етикета с входната жичка с етикет “IN”. Използвайте жиците с “крокодили”.
8. Свържете някой от крайните електроди на потенциометъра към жицата излизаща от другия електрод на потенциометъра към “земята” на постановката с етикет “COM”.
9. Свържете първия волтметър V_1 който ще показва напрежение U_1 към потенциометъра и “IN”–“COM” входовете на постановката. Това е успоредно свързване.
10. Когато въртите оста на потенциометъра, напрежението U_1 трябва да се изменя приблизително между 0 и сумарното напрежение на батериите от 4.5 V.
11. Свържете втория волтметър V_2 , който ще показва напрежение U_2 , между изходящата жица на постановката отбелязана с “OUT” и общата точка отбелязана с “COM”. Така U_2 е напрежението между точките “OUT” и “COM” .

18. Свържете чрез кабел тип “крокодил” “СОМ” входа на волтметъра V_1 с кабела “(-)” от постановката.
19. Аналогично, свържете с друг “крокодил” кабела “(+)” от постановката с входа “ $V \Omega mA$ ” на волтметъра V_1 . По този начин волтметърът V_1 показва потенциалната разлика U_{\pm} между точките “(+)” и “(-)”, като това напрежение е пропорционално на средния фото-ток на фото диода.
20. Поставете литиевата батерия от 3 V в съответния държач, намиращ се на двойната рейка, на която е запоен фото-диода, “(+)” на батерията да е към “(+)” на държача.
21. Пиновете за операционните усилватели, с име “ADA4898-2”, намиращи се в центъра и в дясната страна на платката и имащи зелени етикети до тях, са показани на Фиг. 11. Свържете операционните усилватели към тях, така че **зеления етикет на всеки усилвател да е към зеления етикет на платката. Бъдете внимателни, неправилно свързване може да повреди усилвателите.**
22. Свържете рейката, на която е запоен фотодиода, чрез пиновете “BPW34” на Фиг. 11. Позицията на рейката е очертана с маркер върху платката. Внимателно сложете оптичното влакно в черната сламка на чашата. Белият цилиндър трябва да влиза в сламката от по-дългия край, стърчащ от чашата. Проверете, че влакното може да се движи в сламката без голямо усилие.
23. Поставете свободния край на оптичното влакно в отвора на белия цилиндър, намиращ се върху крушката с нажежаема жичка, запоена на платката.
24. Поставете чашата в близост до платката, така че фотодиода, намиращ се върху рейката, свързана към платката, да влиза в сламката от късия край.
25. Свържете единия от конекторите за батериите от 9 V , към трите захранващи пина, намиращи се от лявата страна на платката.
Бъдете внимателни!! Оранжевите етикети на конекторите трябва да са към оранжевите етикети на платката. Превключете волтметъра на обхват от 2000 mV и местете вълновода в сламката. Измереното напрежение е U_{\pm} и трябва да може да достигне 1000 mV. По този начин, чрез местене на оптичното влакно, можете да промените фото-тока и да измервате падът на напрежението U_{\pm} върху резистора R . Ако не можете да достигнете максимална стойност от поне 700 mV или няма никакво напрежение изобщо, моля поискайте помощ от квесторите в залата. Това е важна начална стъпка от експеримента! **Не се опитвайте да премествате белия цилиндър, закачен за крушката.**
26. Поискайте лед и вода и напълнете чашата. Поставете оптичното влакно в сламката от дългия край, стърчащ от чашата.
27. Проверете чашата за течове. Ако има такива, внимателно отделете чашата от платката и поискайте нова.
28. Свържете “СОМ” изхода на платката с “СОМ” входа на волтметъра V_2 (това е същият волтметър, които сте използвали в Глава XII).
29. Свържете “OUT” изхода на платката с “ $V \Omega mA$ ” входа на волтметъра V_2 . Така, волтметъра V_2 измерва напрежението U_S , което е пропорционално на шума на фото-диода.
30. Свържете другият конектор за батериите 9 V към десния захранващ 3-пин на платката.
Бъдете внимателни!! Оранжевите етикети на конекторите трябва да са към оранжевите етикети на платката.
31. Помолете квесторите за лепенка и залепете 6-те кабела от постановката към масата по следния начин:
 - Първо разположете четирите батерии от 9 V под платката.
 - Залепете “+” и “-” кабелите над платката, като се убедите, че не контактуват един с друг.
 - Залепете “IN” и “NC” кабелите над платката и далеч от “+” и “-” кабелите.
 - Залепете “OUT” и “СОМ” кабелите в дясната страна на платката , като се убедите, че не контактуват един с друг.

Сега вече вашата експериментална постановка би трябвало да прилича на паяк.

32. Погледнете измерваното напрежение V_2 , то трябва да се стабилизира около няколко десетки mV.

33. Започнете измерването на U_{\pm} и U_S : менете U_{\pm} чрез внимателно местейки оптичното влакно в сламката малко по-близко до фотодиода. Промяната на U_{\pm} между всеки последователни измервания трябва да бъде поне 100 mV. Търпеливо изчакайте U_S да се стабилизира, чакайте поне 2 минути. Ако някакво смущение промени значителни показанията на волтметра, отново изчакайте търпеливо стабилизация. Запишете резултатите в таблица с колони: номер на измерване i , U_{\pm} и U_S .
34. Представете резултатите графично, където U_{\pm} е по абциса (хоризонтална координата) и U_S е по ордината (вертикална координата) на милиметрова хартия (ако ви е необходима допълнителна милиметрова хартия, помолете квесторите да ви дадат). Прекарайте права линия, която най-добре показва линейната зависимост $U_S = kU_{\pm} + \text{const}$. Изберете 2 точки на линията и определете наклона $k = \Delta U_S / \Delta U_{\pm}$, където Δ означава разлика. Тази математична процедура се нарича линейна регресия. За нашата постановка $k \simeq 10^{-3}$.
35. Накрая определете заряда на електрона q_e използвайки формулата

$$q_e = 2k \frac{y_1}{Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0, \quad (7)$$

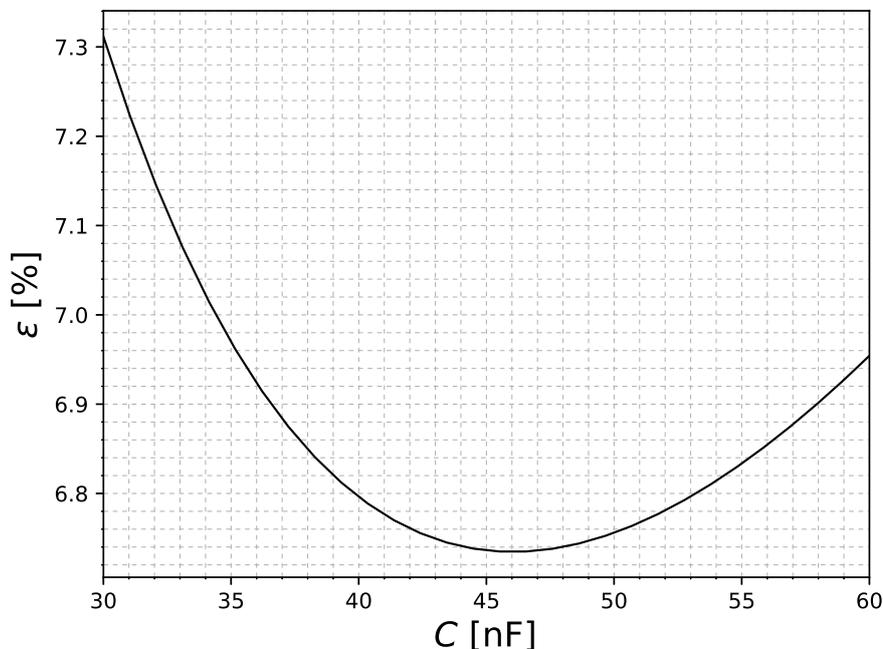
където $Y = 1.01 \times 10^6$ е пълното усилване на нашия усилвател и $y_1 = 101$ е усилването на първото стъпало. Можете да намерите стойността на C_L върху етикета в десния долен край на платката ($C \equiv C_L$), $R_L = 510 \Omega$ и $R = 200 \Omega$.

Поздравления! Току що измерихте фундаментална константа и сте сред добра компания! :)

36. Вашето измерване може да е малко по-прецизно ако отчетете не-идеалното поведение на операционните усилватели, чрез формулата

$$q_e = 2k \frac{y_1}{(1 - \varepsilon)Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0. \quad (8)$$

Малката поправка $\varepsilon(C_L)$ като функция на капацитета C_L е графично представена на Фиг. 12. Намерете грешката ε от Фиг. 12 според стойността C_L написана на вашата платка. Не забравяйте

Фигура 12: Грешката ε в проценти използвана за определянето на q_e като функция на капацитета $C_L \equiv C$.

да разделите ε на 100 преди да изчислите q_e от уравнение (8). Преди един век този метод за измерване на заряда на електрона q_e , чрез измерване на шума породен от дискретният заряд на токовите носители е предложен от Уолтър Шотки⁶. По това време той е работил с Макс Планк и е бил вдъхновен от лекция на Алберт Айнщайн на тема електрически флуктоации.

XIV. Задача за домашно. XL

Изведете формули Eq. (7) и Eq. (8) анализирайки веригата и табулираните стойности на параметрите от Таблица IV. Сметнете усилванията y_1 на буфера и пълното усилване на всички стъпала на усилвателя Y . Различните детайли от веригата са показани на Фигури 13,14, 15, 16, 17.

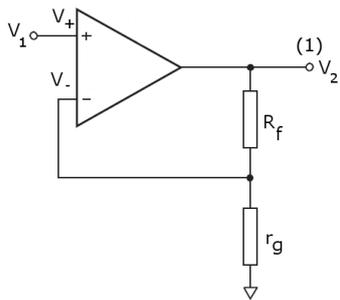
Circuit element	Value
R	200 Ω
r_G	20 Ω
R_F	1 k Ω
C_F	10 pF
C_G	10 μ F
R_G	100 Ω
R'_F	10 k Ω
C'_F	10 pF
R_L	510 Ω
R_1	2 k Ω
R_2	18 k Ω
R_{av}	1.5 M Ω
C_{av}	10 μ F
R_v	\approx 1 M Ω
V_{CC}	+9 V
V_{EE}	-9 V

Таблица IV: Таблица с числените стойности на елементите от веригата.

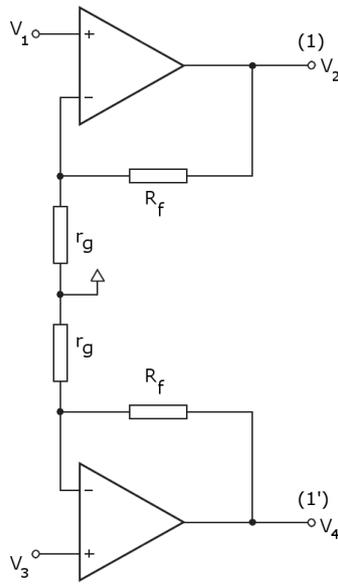
Решението трябва да бъде изпратено през нощта след Олимпиадата до изгрев Слънце на e-mail адреса на Олимпиадата epo@bgphysics.eu. Най-доброто решение ще спечели наградата на Зомерфелд с паричен еквивалент от DM137.

XV. Задачи за по-нататъшна работа

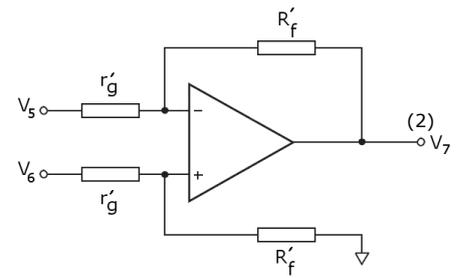
Експерименталната постановка е всъщност lock-in волтметър и с нея може да измервате променлив сигнал по-малък от μ V. Пишете ни как да използвате “NC” изхода в този случай.

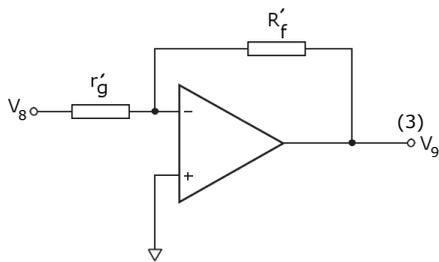
Фигура 13: Non-inverting amplifier

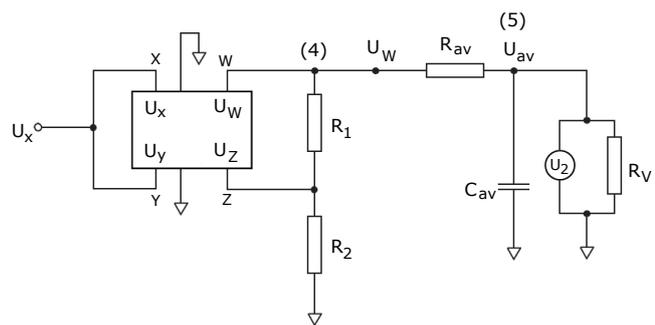
Фигура 14: Buffer

Фигура 15: Differential amplifier

Фигура 16: Inverting amplifier

Фигура 17: Analog multiplier

Мерење на електричниот полнеж на електронот q_e користејќи шум на Шотки. Задача за 6-та олимпијада по експериментална физика. Софија, 8 Декември 2018

За оваа олимпијада се поставени неколку последователни експерименти со специјално дизајнирана РСВ плоча. Нивно последователно изведување дава можност да се измери полнежот на електронот, q_e . Ова се постигнува преку мерење на флукуациите на $U(t)$ при различно осветлување на фотодиодата. Мерениот напон е засилен еден милион пати $Y = 10^6$. Овој засилен напон $YU(t)$ се предава на инструментот, кој како резултат дава, временски усреднета, средно квадратна вредност на напонот, $U_S = \langle (YU(t))^2 \rangle / U_0$. Напонот U_S се мери со милivolтметар. Доколку се направи серија мерења може да се определи q_e користејќи ја добро познатата формула на Шотки за спектрална густина на шум на струја, $(I^2)_f = 2q_e \langle I \rangle$. За учесниците од основните училишта целта е да се анализира аналогното квадрирање на сигналот. Работата на учесниците е поделена и се оценува по категории S, M, L, XL според годините на учесникот. За учесници од XL категоријата, задачата содржи проблеми кои се ориентирани кон универзитетско образование по физика и вклучува теориско истражување на РСВ плочата како апликативен уред. Со ова е претставувена задачата на ЕРО 6 - "ден на полнежот на електронот". ЕРО6 е организирано од Софискиот огранок на унијата на физичари на Бугарија со помош од факултетот по физика од Софискиот универзитет и Друштвото на физичарите на Република Македонија.

XVI. Вовед

Од самиот почеток, Олимпијадата по Експериментална Физика (ЕРО) е позната широко низ светот. Сите проблеми на минатите олимпијади се објавени на интернет¹⁻⁵ и од самиот почеток учествуваат по 120 учесници на секоја олимпијада. Минатите години учествуваа ученици од средни училишта од 7 држави и разликата помеѓу најоддалечените градови е повеќе од 4 Мm.

Секој учесник на ЕРО од организаторите ја добива како подарок поставката со која работи, што ја прави ЕРО различна од другите натпревари.

- По завршувањето на олимпијадата, дури и учесниците кои имале послаби изработки се во можност да го повторат експериментот и да го достигнат нивото на шампион. На овој начин, олимпијадата директно влијае на зголемување на квалитетот на наставата по физика во целиот свет. По завршувањето на школската година, поставката останува во училиштето, каде ученикот учи.
- Секој од проблемите е оригинален и е поврзан со фундаменталната физика или анализирање на технички патент.
- Олимпискиот дух е реализиран во ЕРО во неговата основна форма и секој ученик од било кој дел на светот може да учествува на Олимпијадата ако има желба за тоа.
- Од друга страна, сличноста со други олимпијади е што проблемите се директно илустрирани во наставниот материјал и заедно со другите слични натпревари се спротивставува на деградацијата на средношколското образование, што е тенденција во целиот свет. Нема ограничување на бројот на учесници.

Накратко ќе ги споменеме проблемите на минатите 5 ЕРО: 1) Поставката на ЕРО1 беше всушност ученичка верзија на Американски патент за авто-нула стабилизирани уреди.¹ 2) Проблемот на втората олимпијада ЕРО2² беше да се измери Планковата константа преку дифракција на ЛЕД светлина со компакт диск. 3) Современа реализација на патент на НАСА за употреба на NIC (negative impedans converter) за создавање на осцилации на напонот беше задачата на ЕРО3³ 4) ЕРО4⁴ беше посветен на фундаментална физика - да ја определи брзината на светлината со мерење на електрични и магнетни сили. Нов елемент беше примена на теорија на катастрофи при анализа на стабилноста на нишалото. 5) Темата на ЕРО5 беше да се измери Болцмановата константа k_B следејќи ја идејата на Ајнштајн за следење на топлинските флукуации на напонот на еден кондензатор.

ЕРО6 ја следи традицијата за тема на олимпијадата да биде мерење на некоја фундаментална константа. Инспириран од лекција за флукуации дадена од Ајнштајн, Волтер Шотки заклучил дека електричниот полнеж на електронот може исто така да биде измерен преку мерење на струен шум во едно електрично коло.

Денес, после изминат еден век, со појавата на операциони засилувачи со мал шум, идејата на Шотки може да биде применета на задача од средно училиште.

На кратко, утврдените традиции на ЕРО се рамнотежа меѓу современите технички пронајдоци и фундаменталната физика.

XVII. Експериментална поставка

Вашата поставка треба да ги содржи следните елементи:

1. Печатена електронска плочка PCB со двоен приклучок за фотодиода и држач за литиумска батерија.
2. Четири 9V батерии, два двојни спојници за нивно поврзување.
3. Три 1.5V батерии и држач во кој тие се поставуваат поврзан со потенциометар. Пластична кеса во која ги има следните елементи:
 - Два операциони засилувачи означени со зелена лепенка и соодветно обележени со бројка
 - Множител означен со портокалова лепенка
 - Кружна литиумска батерија за часовник
4. Оптичко влакно со бел цилиндер на едниот крај.
5. Пластична чаша со црна цевка залепена низ нејзе. Со вас треба да имате два сопствени мултиметри со нивните сонди и калкулатор.

XVIII. Почетни лесни задачи. Категорија S

6. Приклучи ги мултиметрите како волтметри.
7. Измери го напонот на 4-те батерии од 9 V со максимална точност, користејќи го 20 V подрачје на волтметарот и запишете ги вредностите. Користејќи го 2000 mV подрачје на волтметарот, измери го напонот на трите 1.5 V батерии.
8. Стави ги трите батери од 1.5 V во држачот за батерии. Поврзи го потенциометарот, потенциометриски, на еден од вашите мултиметри. Вртете ја оската на потенциометарот и измерете го интервалот на напоните што ги добивате. Ова ќе биде извор на напон за следните задачи. Промена на поларитетот го менува знакот на напонот.
9. Поврзи ги четирите 9 V батерии на двете дупли спојници со притискање на капачињата.

XIX. Аналогно квадрирање на напон. Категорија M

1. **Внимание! Од овој момент па натаму, можно е да се изгорат интегралните кола ако ги поврзете батериите погрешно.** Постави го PCB-сетот со кој работиш така да, двете жици “OUT” и “COM” кои се на работ од плочката да бидат на вашата десна страна.
2. Внимателно поврзи ја едната 9 V спојница во десната машка 3 пин спојница во долната зона на PCB-плочата, портокалова со портокалова налепница по налепница свртени една спрема друга. **Работи внимателно-ако направиш грешка со поларитетот ќе ги изгориш множителот и операциониот засилувач.**
3. Поврзи го средниот контакт на потенциометарот со инпут жицата на горниот дел на плочата означена со “IN”. Употреби ја жицата со “крокодил” спојници.
4. Поврзи го крајниот контакт на потенциометарот со жицата од заземјувањето на плочката со знак “COM”.
5. Поврзи го првиот волтметар V_1 кој го покажува напонот U_1 паралелно со потенциометарот и “IN”-“COM” влезовите на плочата.
6. Кога ќе ја заротираш оската на потенциометарот, напонот U_1 треба да се промене приближно меѓу 0 и вкупниот напон на батеријата 4.5 V.
7. Вториот волтметар V_2 , кој го покажува напон U_2 , поврзи го меѓу излезната жица на плочата “OUT” и точката “COM”. На овој начин U_2 е напонот помеѓу “OUT” и “COM”
8. Провери дали “COM” електродите на двата мултиметри и плочата се правилно поврзани.

U_{\pm} меѓу “(+)” и “(-)” точките и овој напон е пропорционален на приближната вредност на фото-струјата од фото-диодата.

16. Постави ја 3 V саатната литиумска батерија во држачот кај фотодиодата така што + страната на батеријата да е поврзана со + страната на држачот за батеријата.
17. Двата дупли пин конектори на левата страна и центарот на плочката означени со зелени лепенки се означени со “ADA4898-2” на слика 18. Постави ги засилувачите на овие позиции така што зелената налепница на секој засилувач е свртена кон зелената налепница на плочката. **Бидете внимателни, доколку поврзете погрешно засилувачот ќе прегори.**
18. Внимателно наместете ја чашката така што, фотодиодата влегува во црната сламка на чашката од кратката страна. Едниот крај на влакното со бел цилиндер вметнете го во сламката низ подолгиот крај. Другиот крај на влакното вметнете го во малото отворче на белиот цилиндер кој е прицврстен на сијаличката. Проверете дали влакното се движи лесно низ сламката. **Внимавајте да не го поместите белиот цилиндер на сијаличкаа бидејќи лесно може да ја скршите.**
19. Поврзете спојница со батерии од 9 V на левиот три-пински конектор за снабдување со напон на РСВ-то. **Внимателно, портокаловите налепници од спојницата треба да одговара на портокаловата налепница на плочката. Обратно поврзување ќе ги изгори засилувачите.** Поставете го мултиметарот во опсег од 2000 mV и полака движете го оптичкото влакно низ сламката. Овој напон U би требало да се менува до 1000 mV. На овој начин, движејќи го оптичкото влакно се менува фото-струјата преку која го мерите фото-напонот U_{\pm} создаден од фото-струјата која минува низ отпорникот R . Ако не можете да достигнете вредност на напонот од најмалку 700 mV или воопшто немате напон, побарајте помош од тестаторите во училиницата. Ова е важен основен дел од експерименталното мерење.
20. За да продолжите понатаму побарајте вода и мраз од тестаторите кои треба да се стават во чашата со сламката и фото диодата во нејзе.
21. По ставањето на вода и мраз внимателно погледнете дали доаѓа до истекувања од чашата. Доколку има, внимателно одстранете ја чашката и побарајте промена.
22. Поврзете ја “COM” точката на плочката со “COM” точката од волтметарот V_2 (Волтметарот V_2 треба да биде истиот кој го користевте во поглавје IV).
23. Поврзете ја “OUT” точката од плочката со “V Ω mA” влезот на волтметарот V_2 . Сега, волтметарот V_2 го мери напонот U_S кој е пропорционален на струјниот шум од фото-диодата.
24. Поврзи ја другата спојница со 9 V ни батерии на десниот трипински конектор на РСВ-то. **Внимателно, портокаловите налепници од спојницата треба да одговара на портокаловата налепница на плочката. Обратно поврзување ќе ги изгори засилувачите.**
25. Од тестаторите побарајте салотејп и залепете ги на маса сите 6 кабли од плочката на следниот начин - Прво сите 9 V батерии долу под РСВ-то. - Жичките од + и - каблите над РСВ-то внимавајќи да не се во контакт. - Залепи ги “IN” и “NC” каблите над РСВ-то подалеку од + и - каблите. - Залепи ги “OUT” и “COM” каблите на десната страна од РСВ-то внимавајќи да не се во контакт. Вака поставените кабли и плочка треба да наликуваат на пајак.
26. Погледнете го напонот на волтметарот V_2 , би требало да се стабилизира околу триесетина миливолти.
27. Започнете го мерењето на U_{\pm} и U_S : менувајте го U_{\pm} со внимателно придвижување на оптичкото влакно во сламката малку по малку кон фотодиодата. Промената на U_{\pm} помеѓу секое посебно мерење треба да биде најмалку 100 mV. Почекајте барем 1 минута U_S да се стабилизира. Резултатите внесете ги во табела со колони: i , U_{\pm} и U_S .
28. Графички претставете ги резултатите каде U_{\pm} е поставено на апсцисата и U_S на ординатата на милиметарската хартија. (Ако ви треба уште милиметарска хартија побарајте од тестаторите.) Нацртајте права линија која најдобро соодветствува на линеарна зависност $U_S = kU_{\pm} + const$. Изберете две точки од правата и определете го наклонот на правата со $k = \Delta U_S / \Delta U_{\pm}$, каде Δ ја означува разликата. Оваа математичка процедура е наречена линеарна регресија. За нашата експериментална поставка $k \simeq 10^{-3}$.

29. Конечно, определете ја вредноста на полнежот на електронот q_e преку следната равенка

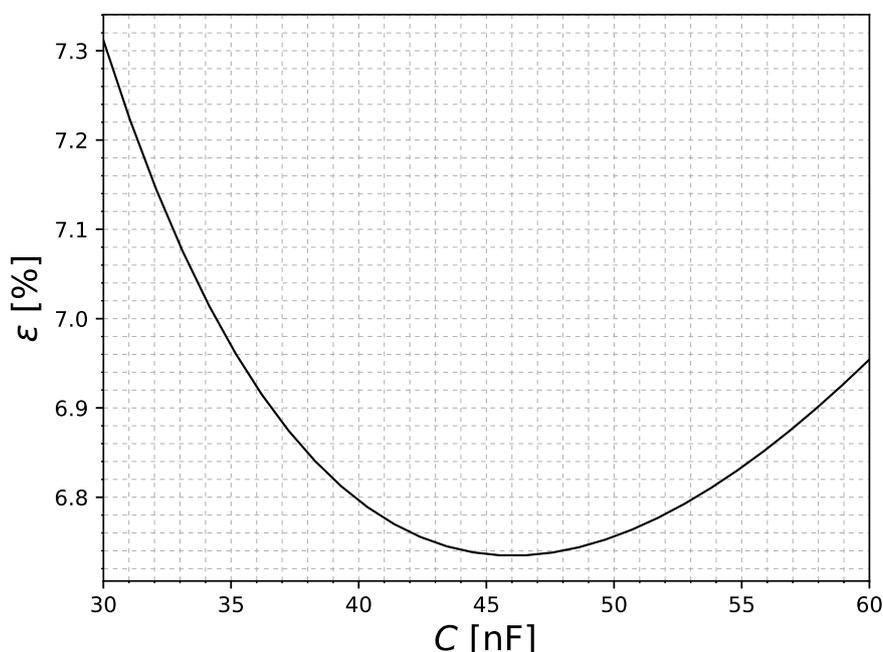
$$q_e = 2k \frac{y_1}{Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0, \quad (9)$$

каде $Y = 1.01 \times 10^6$ е вкупното засилување на нашиот засилувач а $y_1 = 101$ е засилувањето на првиот чекор на множителот. Вредноста на C_L е запишана на налепница на долната десна страна на РСВ-то. $C = C_L$, $R_L = 510 \Omega$ и $R = 200 \Omega$. Честитки! Само што ја измеривте фундаменталната константа на полнежот на електронот! ;)

30. Вашето мерење може да биде малку по прецизно ако го вклучите неидеалниот ефект на операционите засилувачи преку формулата

$$q_e = 2k \frac{y_1}{(1 - \varepsilon)Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0. \quad (10)$$

Малата корекција $\varepsilon(C_L)$ како функција од капацитетот C_L е графички претставена на слика 19. Најди ја грешката ε од слика 19 според вашата вредност на C_L . Не заборавајте да го поделите ε со 100 пред да го пресметате q_e .

Слика 19: Корекција $\varepsilon(C_L)$ како функција од капацитетот C_L .

Пред еден век овој метод за определување на полнежот на електронот со мерење на шум бил предложен од Волтер Шотки. Во тој период Волтер Шотки работел со Макс Планк и бил инспириран од предавањата на Алберт Ајнштајн за електричните флукуации.

Честитки! Ти само што ја пресмета фундаменталната константа и си во одлично друштво! ;)

XXI. Домашна задача. Категорија XL

Теориски добијте ја формулата Eq. (9) и Eq. (10) анализирајќи ги колата и табеларните вредности од Табела V. Пресметајте го засилувањето y_1 на буферот и вкупното засилување на сите степени на засилувачот Y . Деталите на колата се опишани на сликите Figs. 20,21, 22, 23, 24.

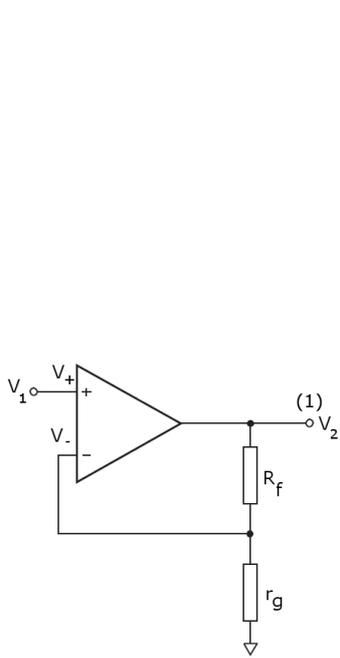
Решението на оваа домашна работа треба да се испрати најдоцна до изгрејсонце, по денот на олимпијадата, по емаил на epo@bgphysics.eu. Најдоброто решение ќе биде наградено со наградата на Зомерфилд која има парична вредност од DM137.

Circuit element	Value
R	200 Ω
r_G	20 Ω
R_F	1 k Ω
C_F	10 pF
C_G	10 μ F
R_G	100 Ω
R'_F	10 k Ω
C'_F	10 pF
R_L	510 Ω
R_1	2 k Ω
R_2	18 k Ω
R_{av}	1.5 M Ω
C_{av}	10 μ F
R_V	\approx 1 M Ω
V_{CC}	+9 V
V_{EE}	-9 V

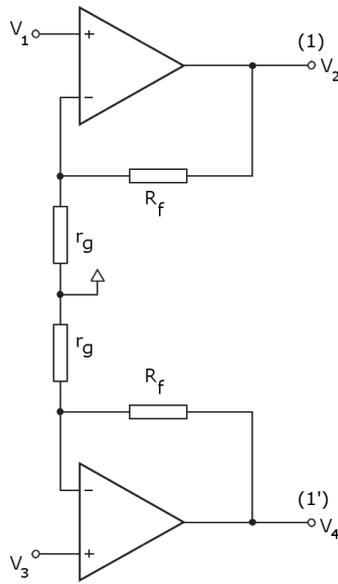
Табела V: Табела со нумерички вредности од елементите од колата.

XXII. Задачи за понатамошна работа

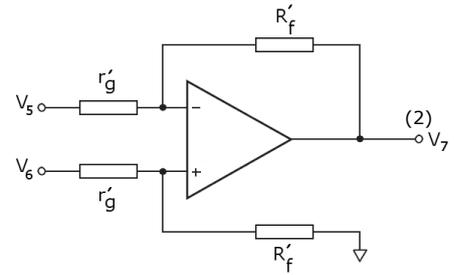
Експерименталната поставка е всушност lock-in волтметар со кој можете да мерете AC сигнали помали од μ V. Можете да ни напишете како за ова би го користеле "NC" додатокот на плочата.

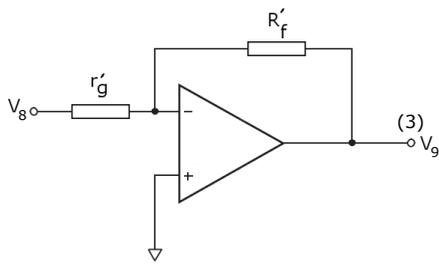
Слика 20: Non-inverting amplifier

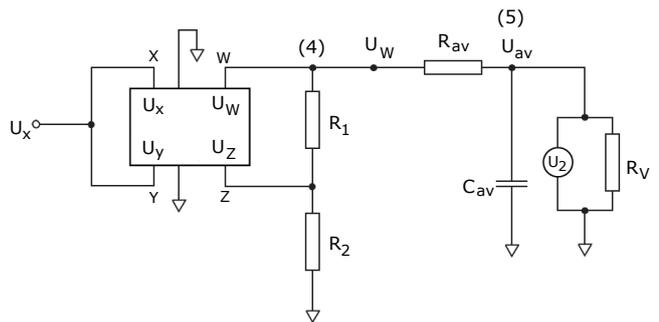
Слика 21: Buffer

Слика 22: Differential amplifier

Слика 23: Inverting amplifier

Слика 24: Analog multiplier

Одређивање наелектрисања електрона коришћењем Шоткијевог шума. Задатак на 6. експерименталној физичкој олимпијади. Софија 8. децембар 2018.

Овде је описано неколико узастопних експеримената са постављеним РСВ штампаним плочама, посебно дизајнираним за ове експерименте. Извођење узастопних експерименталних задатака омогућава одређивања вредности наелектрисања електрона q_e . Промене напона $U(t)$ треба мерити за различите осветљености фотодиоде. Напон је појачан милион пута $Y = 10^6$. Појачан напон $YU(t)$ се примењује на уређају, који даје резултат од вредности време у просеку квадрат напона $U_S = \langle (YU(t))^2 \rangle / U_0$. Овај напон U_S се мери унимером. Серија мерења даје могућност да се одреди q_e користећи добро познату Шоткијеву формулу за спектралну густину тренутног шума $(I^2)_f = 2q_e \langle I \rangle$. За ученике средње школе, основни проблем је анализа аналогног квадрирања. Радови ученика су одвојени и оцењују се у четири категорије S, M, L, XL према узрасту (старости) ученика. За последњу XL категорију, задаци садрже проблеме оријентисане на програм високог образовања физике и укључују теоријско истраживање постављања РСВ комплета као инжењерског уређаја. Овај проблем је разматран на ЕРО6, децембра 2018. године "Day of the Charge". ЕРО6 организује Подружница града Софије, Удружења физичара Бугарске, у сарадњи са Физичким факултетом Софијског универзитета и Друштвом физичара Републике Македоније.

XXIII. Увод

Од самог почетка, Олимпијада експерименталне физике (the Experimental Physics Olympiad - ЕРО) је позната широм света; сви проблеми ранијих олимпијада објављени су на интернету¹⁻⁵ а од самог почетка учествује по 120 ученика на свакој олимпијади. Претходних година учествовали су ученици средњих школа из 7 држава а удаљеност између најудаљенијих градова је већа од 4 Мм.

Описаћемо разлике између ЕРО и других сличних такмичења.

- Сваки учесник ЕРО од организатора добија на поклон комплет опреме са којом је радио. Значи, након завршетка олимпијаде, и ученици који су имали слабије резултате могу да понове експеримент и да достигне ниво шампиона. На овај начин, олимпијада директно утиче на побољшање квалитета наставе физике у целом свету. На крају школске године, поставка остаје школи из које долазе ученици.
- Сваки проблем је оригиналан и повезан са фундаменталном физиком или разумевањем рада техничког патента.
- Олимпијска идеја је реализована у ЕРО у њеном основном облику и сви који желе могу да се укључе. Број учесника није ограничен. Са друге стране, сличност са другим олимпијадама је што су директна илустрација наставних материјала и заједно са другим такмичењима се супротстављају деградацији средњошколског образовања, што је светска тенденција.
- Једна иста експериментална поставка се даје свим учесницима, али задаци су различити за различите старосне групе, исто као што је и вода у базену подједнако је влажна за све старосне групе на пливачком такмичењу.

Укратко ћемо поменути проблеме проблеме претходних 5 ЕРОs: 1) Поставка ЕРО1 је била ученичка верзија Америчког патента ауто-нула стабилизације једносмерне струје.¹ 2) Проблем друге олимпијаде ЕРО2² био је мерење Планкове константе помоћу дифракције светлости ЛЕД диоде помоћу компакт диска. 3) Савремена реализација патента НАСА за употребу негативног претварача импедансе за генерисање осцилација напона била је задатак ЕРО3.³ 4) ЕРО4⁴ била је посвећена фундаменталној физици - одређивање брзине светлости мерењем електричних и магнетних сила. Иновативни елемент била је примена теорије катастрофе у анализи стабилности клатна. 5) Тема ЕРО5 била је мерење Болцманове константе k_B праћењем Ајнштајнове идеје пручавања термичких промена електричног напона кондензатора..

ЕРО6 праги традицију да тема олимпијада буде мерење неке фундаменталне константе. инспирисана је предавањем о флукутацијама Ајнштајна, Валтер Шотки је закључио да наелектрисање електрона може да буде измерено помоћу проучавања шума у електричном колу. Сада, после једног века, појављивањем операционих појачивача слабог шума, идеја Шоткија може се имплементирати као задатак за средњошколце.

Укратко, устаљене традиције ЕРО су равнотежа савремених техничких достигнућа и фундаменталне физике.

(*Allah akbar*).

XXIV. Експериментални комплет

Експериментални комплет чине следећи делови:

1. Штампана плоча (ПЦБ) са конектором за фотодиоду и држачем литијумске батерије.
2. Четири батерије од по 9 V и са двоструким спојницама.
3. Три батерије од по 1.5 V и држач за њих са потенциометром.
4. Пластична кеса садржи следеће делове:
 - Два оперативна појачивача на плочама са конекторима са зеленом налепницом, на којој је написан број.
 - Мултипликатор на плочи са конектором са наранџастом налепницом.
 - Литијумска батерија.
5. Оптички кабл са белим цилиндром на једном свом крају.
6. Пластична чаша са цевчицом која је провучена кроз њу.

Ви треба да донесете два унимера са кабловима за повезивање и дигитрон.

XXV. Почетни (лаганији) задаци. S

1. Подеси унимер да мери напон (волтметар).
2. Измери напоне четири батерије од 9 V са максималном прецизношћу (користећи опсег волтметра 20 V) и запишите их. Исто уради и са батеријама од 1.5 V (користећи опсег волтметра 2000 mV).
3. Постави три батерије од 1.5 V у њихов држач. Повежи потенциометар *potentiometrically* са једним унимером. Окрећи точак потенциометра. Запиши интервал напона који добијеш. Ово ће бити вредности напона које ћеш користити у наредним задацима. Промена поларитета мења знак напона.
4. Повежи четири батерије од 9 V на два двострука кабла са прикључцима (спојницама).

XXVI. Аналогно квадрирање напона. M

5. **Пажња! Од овог тренутка постоји могућност прегоривања интегралних кола, ако неправилно прикључиш батерије.** Постави штампану плочу тако да ти ознаке “OUT” и “COM” буду са десне стране, погледај at Слика. 25.
6. Пажљиво повежи батерије од 9 V на десни 3-pin конектор на штампаној плочи (налепница према налепници - налепнице су окренуте једна према другој). **Ради пажљиво – ако направиш грешку са поларитетом могу да прегоре множитељ (multiplier) и оперативни појачивач.**
7. Повежи средњи контакт потенциометра са улазном жицом повезаном у тачки “IN”. Користи жицу са “крокодилкама”.
8. Прикључи другу електроду потенциометра на жицу која долази из “уземљења” означеног са “COM”.
9. Повежи први волтметар V_1 који показује U_1 на потенциометру на “IN”-“COM” улазе кола паралелно.
10. Када вртиш точкић потенциометра, напон U_1 требало би да се мења приближно између 0 и максималног напона батерије 4.5 V.
11. Прикључи други волтметар V_2 , који показује напон U_2 , између прикључака “OUT” и “COM”. На овај начин U_2 је напон између “OUT” и “COM” тачака кола.
12. Провери да ли су “COM” прикључци оба унимера исправно повезани.

20. Постави литијумску батерију од 3 V на држач поред фотодиоде тако што је , “(+)” страна батерије повезана са “(+)” страном на држачу батерије.
21. Два дупла пин конектора на левој и централној страни плоче означена су зеленим налепницама са “ADA4898-2” на слици 1 . 25. Постави појачиваче на ове позиције тако што ће зелена налепница на сваком “ADA4898-2” бити окренута **ка зеленој налепници на плочи. Буди пажљиви, уколико погрешите појачивач ће прегорети.**
22. Пажљиво прикључи плочасти конектор са причвршћеном фотодиодом и држачем литијумске батерије на своје место “BPW34” in Fig. 25 на штампаној плочи као што је означено фломастером на плочи. Пажљиво намести чашу тако да фотодиода уђе у црну цевчицу са краће стране. Један крај оптичког влакна са белим цилиндром убади у дужи крај цевчице. Провери да ли оптички кабл може да се креће кроз цевчицу без значајног трења.
23. Други крај оптичког кабла уметни у мали отвор на белом цилиндру који је причвршћен на сијалицу. Пази да не помериш бели цилиндар на сијалици да се не би поломила.
24. Повежи прикључак батерије од 9 V на лежиште левог 3-пинског конектора за снабдевање напоном на плочи.
Буди пажљив! Нараџаста налепница спојнице треба да одговара нараџастој налепници на плочи у супротном би могло да дође до прегоревања појачивача. Постави унимер на опсег од 2000 mV и полако померај оптичко влакно низ цевчицу. Овај напон U_{\pm} би требао да се мења до 1000 mV. На овај начин померањем оптичког влакна мења се фото струја преко које меримо фотонапон U_{\pm} добијен фотострујом која пролази кроз отпорник R . Ако не може да се достигне напон од миниму 700 mV или уопште нема напона, потражи помоћ од дежурног у учионици. Ово је важан део за експериментално мерење.
25. Да би продужили даље потражите воду и лед од дежурног који треба да је сипа у чашу са цевчицом и фотодиодом.
26. Након сипања воде и леда у чашу обрати пажњу да ли долази до цурења. Ако цури склони чашу и потражи другу.
27. Повежи “COM” тачку на плочи са “COM” тачком волтметра V_2 (волтметар V_2 мора бити исти који си користио у Поглављу. XXVI).
28. Повежи “OUT” тачку на плочи са “V Ω mA” на волтметру V_2 . Сада, волтметар V_2 мери напон U_S који је пропорционалан струјном шуму фотодиоде.
29. Повежи повежи другу спојницу са батеријама од 9 V на десни 3-пински конектор на плочи.
Буди пажљив! Нараџаста налепница на спојници треба да одговара нараџастој налепници на плочи. У супротном прегореће појачивач.
30. Потражи од дежурног лепљиву траку и залепи на столу свих 6 каблова експерименталне поставке на следећи начин:
- Прво место сва четири кабла батерије од 9 V испод плоче.
 - Залепи “+” и “-” каблове изнад плоче, обезбеђујући да нису у контакту.
 - Залепи “IN” и “NC” каблове изнад плоче и удаљене од “+” и “-” каблова.
 - Залепи “OUT” и “COM” каблове на дасну страну плоче водећи рачуна да нису у контакту.
- Овако постављени каблови и плоча треба да личе на паука.
31. Погледај напон на волтметру V_2 , требало би да се стабилизује око тридесетак mV.
32. Започни мерење U_{\pm} и U_S : мењај U_{\pm} са минималним померањем оптичког кабла у цевчици мало по мало према фотодиоди. Промена U_{\pm} између сваке вредности напона треба да буде најмање 100 mV. Причекај најмање 2 минута да се вредност U_S стабилизује. *Уколико се било какво поремећај значајно мења показивање волтметара, поново сачекај стрпљиво да се стабилизује.* Резултате упиши у табелу са колонама: број мерења i , U_{\pm} и U_S .
33. Графички представи резултате токо да је U_{\pm} на апсиси (хоризонтална координата а U_S на одринати (вертикална координата) на милиметарском папиру (ако немаш потражи од дежурног). Нацртај праву линију која најбоље представља линеарну зависност $U_S = kU_{\pm} + \text{const}$. Изабери два тачке на правој и одреди нагиб праве $k = \Delta U_S / \Delta U_{\pm}$, где Δ означава разлику. Ова математичка процедура названа је линеарна регресија. За нашу експерименталну поставку је $k \simeq 10^{-3}$.

34. Коначно, одреди наелектрисање електрона q_e помоћу формуле

$$q_e = 2k \frac{y_1}{Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0, \quad (11)$$

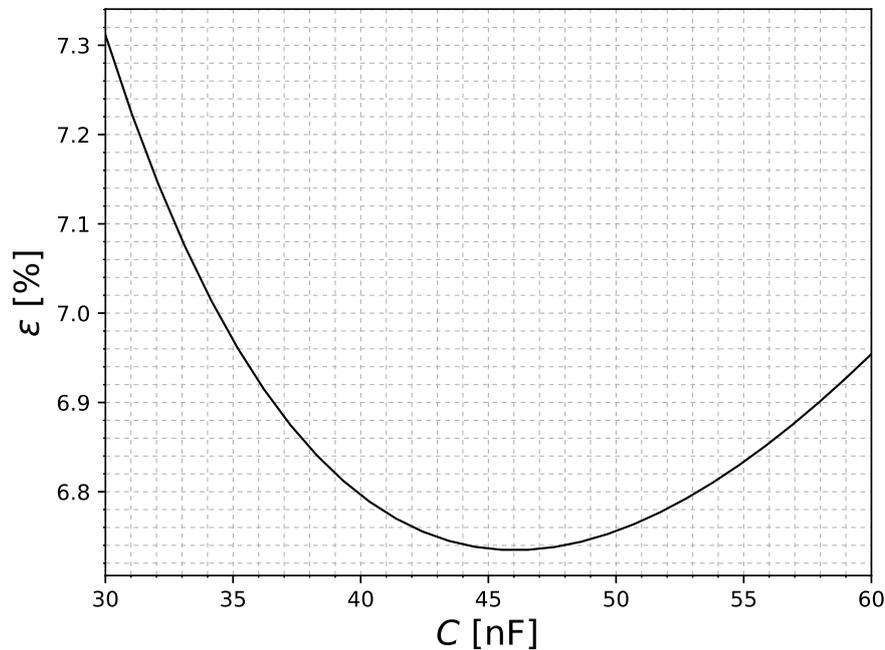
где је $Y = 1.01 \times 10^6$ је укупно појачање нашег појачивача, и $y_1 = 101$ је амплификација првог корака мултипликатора. Вредност C_L можеш да пронађеш на налепници која се налази у доњем десном углу плоче ($C \equiv C_L$), $R_L = 510 \Omega$ and $R = 200 \Omega$.

Честитамо! Управо си одредио фундаменталну константу и у добром си друштву ! :)

35. Твоје мерење може да буде мало прецизније уколико укључимо не-идеалне ефекте оперативних појачивача користећи формулу:

$$q_e = 2k \frac{y_1}{(1 - \varepsilon)Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0. \quad (12)$$

Мала корекција $\varepsilon(C_L)$ као функција капацитета C_L је графички приказана на слици. 26. Пронађи

Слика 26: Error ε in percent in determination of q_e as a function of the capacitor $C_L \equiv C$.

грешку ε from Fig. 26 у односу на твоју вредност C_L записану на плочи и не заборави да поделиш са $\varepsilon 100$ пре узрачунавања q_e from Eq. (12).

За овај метод одређивања наелектрисања електрона q_e се определио Волтер Шотки.⁶ Волтер Шотки је радио са Максом Планком и био инспирисан предавањима Алберта Ајнштајна у вези са електричним флукуацијама.

XXVIII. Домаћи задатак. XL

Изведи формуле Eq. (11) and Eq. (2) анализирајући елементе кола и табличне вредности из табеле Table VI. Израчунај појачања y_1 бафера и укупног појачања свих корака појачивача Y . Приказани су различити детаљи кола на сликама Figs. 27,28, 29, 30, 31.

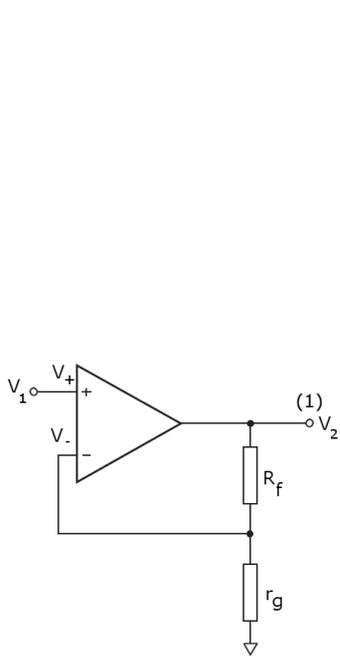
Решење мораш послати током ноћи после олипијаде, до јутра, на e-mail epo@bgphysics.eu. Најбоље решење ће добити Sommerfeld price with a monetary equivalent of DM137.

Circuit element	Value
R	200 Ω
r_G	20 Ω
R_F	1 k Ω
C_F	10 pF
C_G	10 μ F
R_G	100 Ω
R'_F	10 k Ω
C'_F	10 pF
R_L	510 Ω
R_1	2 k Ω
R_2	18 k Ω
R_{av}	1.5 M Ω
C_{av}	10 μ F
R_V	\approx 1 M Ω
V_{CC}	+9 V
V_{EE}	-9 V

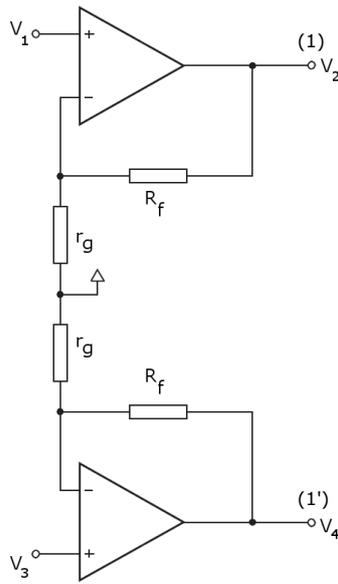
Табела VI: Табела нумеричких вредности струјног кола.

XXIX. Проблем за будући рад - будућност

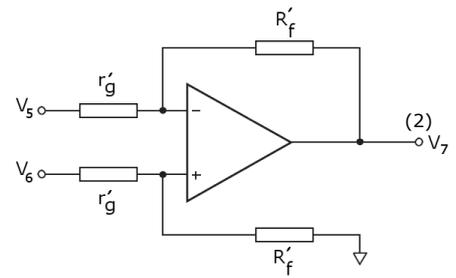
Експериментална поставка је уставри lock-in voltmeter и њиме може да се мери АС сигнал мањи од μ V. Можете нам написати како да користимо “NC” излаз у овом случају.

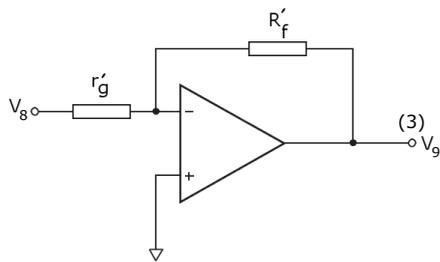
Слика 27: Non-inverting amplifier

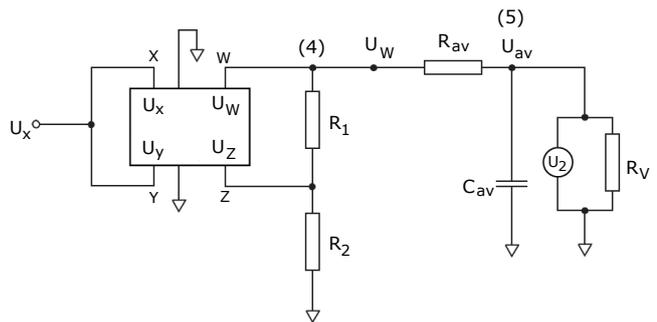
Слика 28: Buffer

Слика 29: Differential amplifier

Слика 30: Inverting amplifier

Слика 31: Analog multiplier

Измерение заряда электрона q_e по методу Шоттки (дробовой шум). Задание Шестой олимпиады по экспериментальной физике ЕРО6. София. 8 декабря 2018 г.

Измеряются флуктуации напряжения $U(t)$ при различной освещенности фотодиода. Коэффициент усиления напряжения $Y = 10^6$. Усиленное напряжение $YU(t)$ подается на устройство, что приводит к усредненному по времени значению квадрата напряжения $U_S = \langle (YU(t))^2 \rangle / U_0$. Это напряжение U_S измеряется с помощью мультиметра. Последовательность измерений позволяет определить значение q_e , используя хорошо известную формулу Шоттки для спектральной плотности флуктуаций тока $(I^2)_f = 2q_e \langle I \rangle$. Для младшей группы школьников основная задача заключается в анализе квадратичной зависимости. По сложности задания разделены на 4 категории: S, M, L и XL в соответствии с возрастом участников. Для самых старших участников задание содержит вопросы, относящиеся к университетской программе по физике, включая теоретическое исследование устройства представленной печатной платы с точки зрения ее функционального назначения. Это задание олимпиады ЕРО6 “День заряда” (декабрь 2018). ЕРО6 организовано Софийским отделением Болгарского союза физиков в сотрудничестве с Физическим факультетом Софийского университета и Союзом физиков Республики Македонии.

XXX. Введение

С первых лет своего существования Олимпиада по экспериментальной физике (ЕРО) получила мировую известность; все задания Олимпиад были опубликованы в Интернете¹⁻⁵, а число участников составляло 120 человек. В недавних Олимпиадах приняли участие школьники старших классов из 7 стран, любопытно, что расстояние между наиболее удаленными городами более чем 4 Мм.

В чем основные отличия ЕРО от подобных соревнований?

- Экспериментальную установку, с которой работают участники ЕРО, все они получают в качестве подарка от организаторов. Таким образом, после окончания Олимпиады даже неудачно выступившие участники могут самостоятельно повторить эксперимент и достичь уровня победителя. Так Олимпиада повышает уровень преподавания в мировом масштабе. По окончании учебного года экспериментальная установка остается в той школе, где обучался участник Олимпиады.
- Каждое из заданий оригинально и связано с фундаментальной физикой или физическими принципами технического патента.
- Олимпийская идея воплощена в ЕРО в своей изначальной форме: каждый желающий может принять участие в соревновании вне зависимости от места своего проживания. У нас нет ограничения на число участников. С другой стороны, сходство с другими Олимпиадами в том, что задания являются прямой иллюстрацией изучаемого предмета, и олимпиада ЕРО наряду с подобными соревнованиями смягчает повсеместную тенденцию к деградации школьного образования.
- Всем участникам выдается одинаковое экспериментальное оборудование, но сами задания различаются в зависимости от возраста участников, так же как и в плавательном бассейне: вода одинаково мокрая для всех возрастных категорий спортсменов.

Мы кратко упомянем задания пяти предыдущих Олимпиад: 1) На ЕРО1 установка представляла собой студенческую версию американского патента стабилизированного усилителя постоянного тока с технологией "auto-zero"¹. 2) Задание ЕРО2² заключалось в измерении постоянной Планка путем наблюдения дифракции света, испущенного светодионом, на лазерном компакт-диске. 3) Современная реализация патента NASA на использование преобразователя с отрицательным импедансом для генерации колебаний напряжения являлась заданием на ЕРО3³. 4) ЕРО4⁴ была посвящена фундаментальной физике — определению скорости света путем измерения электрических и магнитных сил. Инновация заключалась в приложении теории катастроф к анализу устойчивости маятника. 5) Темой ЕРО5 было измерение постоянной Больцмана k_B , восходящее к идее Эйнштейна об исследовании тепловых флуктуаций величины электрического напряжения в конденсаторе.

Олимпиада ЕРО6 продолжает традицию измерения фундаментальных постоянных. Воодушевленный лекцией Эйнштейна о флуктуациях Вальтер Шоттки понял, что заряд электрона также может быть определен при исследовании шумов напряжения. Сейчас, век спустя, благодаря появлению маломощных операционных усилителей идея Шоттки может быть реализована в качестве задания для учеников выпускных классов.

Если кратко, то установившиеся традиции — есть равновесное состояние на границе современного технического прогресса и фундаментальной физики.

XXXI. Экспериментальная установка

Экспериментальная установка состоит из следующих частей:

1. Печатная плата (PCB) с двойным разъемом с фотодиодом и держателем для литиевой батарейки.
2. Четыре батарейки 9 В и два двухконтактных разъема для них.
3. Три батарейки 1.5 В и держатель для них с впаивным потенциометром.
4. Пластиковый пакет со следующими деталями:
 - Два операционных усилителя на платах с зелеными этикетками с подписанными номерами.
 - Усилитель на плате с оранжевой этикеткой.
 - Литиевая батарейка.
5. Оптоволоконный световод с белым цилиндром на одном из концов.
6. Пластиковый стаканчик с поперечно приклеенной трубочкой.

С собой Вы должны принести два дополнительных мультиметра с щупами и калькулятор.

XXXII. Первые простые задания. S

1. Установите мультиметры в режим измерения напряжения (как вольтметры).
2. Измерьте напряжение каждой из 4 батареек с максимальной точностью (используйте диапазон 20 В вольтметра). Также самое выполните для трех батареек 1.5 В (используя диапазон 2000 мВ вольтметра).
3. Поместите три батарейки 1.5 В в держатель батареек. Подключите потенциометр *потенциометрически* к одному из ваших мультиметров. Поверните ось потенциометра. Измерьте полученный интервал напряжений. Это будет вашим источником напряжения для следующих заданий. Изменение полярности потенциометра меняет знак напряжения на противоположный.
4. Присоедините четыре батарейки 9 В к двум сдвоенным коннекторам, защелкнув электроды.

XXXIII. Исследование квадратичной зависимости. M

5. **Внимание! С этого момента есть риск сжечь интегральные схемы, если батареи подсоединены неверно!** Расположите установку таким образом, что оба провода “OUT” и “COM” на краю платы были с правой стороны, как на рис. 32.
6. Аккуратно и соблюдая полярность подключите батарейку 9 В к источнику напряжения через трехконтактный разъем (папа) на печатной плате, наклейка к наклейке (обе наклейки — на разъеме и на плате — должны оказаться рядом). **Действуйте аккуратно — если Вы ошибетесь с полярностью, могут сгореть мультипликатор и операционный усилитель.**
7. Подсоедините средний контакт потенциометра к входному проводу, расположенному наверху установки с меткой “IN”. Используйте провод с клеммами типа “крокодил”.
8. Другой контакт потенциометра подсоедините к проводу, подходящему к “земле” цепи (метка “COM”).
9. Подсоедините первый вольтметр V_1 , измеряющий напряжение U_1 , параллельно ко входам потенциометра “IN”–“COM”.
10. При вращении оси потенциометра напряжение U_1 должно изменяться приблизительно от 0 до полного напряжения батареи 4.5 В.
11. Подсоедините второй потенциометр V_2 , показывающий напряжение U_2 , между проводом–выходом цепи “OUT” и общим контактом “COM”. Таким образом, U_2 — это напряжение между точками “OUT” и “COM”.

18. С помощью провода с “крокодилами” соедините провод “(-)” установки с точкой “СОМ” вольтметра V_1 .
19. Аналогично другим проводом с “крокодилами” соедините контакт “(+)” установки с “ $V \Omega mA$ ” входом вольтметра V_1 . В этом случае V_1 показывает разность потенциалов U_{\pm} между точками “(+)” и “(-)”. Это напряжение пропорционально среднему фототоку фотодиода.
20. Поместите литиевую батарею 3 В в соответствующий держатель на двойном разъеме платы с припаянным фотодиодом (слева платы), “(+)” батареи должен быть соединен с “(+)” на держателе батареи.
21. Два 8-контактных разъема с левой стороны и в центре печатной платы с зелеными наклейками помечены как “ADA4898-2” на Рис. 32. Подсоедините два операционных усилителя к двум “ADA4898-2” таким образом, чтобы **зеленая наклейка каждого операционного усилителя располагалась рядом с зеленой наклейкой на плате. Будьте осторожны: перевернутое подсоединение может привести к повреждению усилителя.**
22. Аккуратно подсоедините разъем с припаянным фотодиодом и литиевой батареей к контактам на плате в месте “BPW34” на рис. 32 печатной платы. Аккуратно вставьте световод в черную трубочку в пластиковом стакане. Белый цилиндр должен вставляться в черную трубочку с более длинной стороны. Убедитесь, что световод может двигаться внутри трубочки без значительного трения.
23. Вставьте другой конец световода в белый цилиндр, присоединенный к лампочке.
24. Вставьте фотодиод в черную трубочку с короткой стороны, одев пластиковый стакан на фотодиод, припаянный к разъему на плате.
25. Подсоедините один из контактов батареи 9 В к левому 3-контактному разъему на печатной плате. **Будьте внимательны! Оранжевые наклейки на контактах батареи должны совпасть с оранжевыми наклейками на плате.** Переключите вольтметр в диапазон 2000 мВ и подвигайте конец световода с белым цилиндром внутри трубочки. Соответствующее напряжение U_{\pm} должно изменяться вплоть до 1000 мВ. Таким способом, двигая световод, Вы изменяете фототок и измеряете напряжение U_{\pm} , создаваемое фототоком, протекающим через резистор R . Если Вам не удастся достичь значений по крайней мере в 700 мВ или совсем нет напряжения, попросите помощи у помощников в аудитории. Это важный предварительный этап измерений в эксперименте. **Не пытайтесь двигать белый цилиндр, присоединенный к лампе, так как его легко повредить.**
26. Попросите лёд и воду, для того чтобы поместить их в пластиковый стакан с черной трубочкой. Вставьте светодиод со стороны трубочки, противоположной фотодиоду.
27. После того, как вода и лёд помещены в стакан, убедитесь, что нет никаких протечек. Если протечки все же есть, аккуратно снимите и попросите заменить стакан.
28. Присоедините “СОМ” выход карты ко входу “СОМ” вольтметра V_2 (вольтметр V_2 должен быть в точности в том состоянии, как в части XXXIII).
29. Соедините выход “OUT” печатной платы с входом “ $V \Omega mA$ ” вольтметра V_2 . Теперь вольтметр V_2 измеряет напряжение U_S , которое пропорционально дробовому шуму фотодиода.
30. Подсоедините другой контакт батареи 9 В к 3-контактному разъему источника напряжения на правой стороне печатной платы. **Будьте внимательны! Оранжевые наклейки на подсоединяемом разъеме должны совпасть с оранжевыми наклейками на плате.**
31. Попросите у помощников в аудитории клейкую ленту (scotch tape) и приклейте все 6 проводов к столу в следующем порядке:
 - Во-первых, поместите все 4 батареи 9 В ниже печатной платы.
 - Приклейте провода “+” и “-” выше платы, убедившись, что между ними нет контакта.
 - Приклейте провода “IN” и “NC” выше и дальше от платы, чем провода “+” и “-”.
 - Приклейте провода “OUT” и “СОМ” с правой стороны печатной платы, убедившись, что между ними нет контакта.

Теперь Ваша экспериментальная установка похожа на паука.

32. Посмотрите на измеренное напряжение V_2 , оно должно стабилизироваться около значения в несколько десятков мВ.
33. Начните этап измерения U_{\pm} и U_S : изменяйте U_{\pm} , аккуратно передвигая световод внутри трубочки ближе к фотодиоду. Шаг изменения U_{\pm} между последовательными измерениями должен быть не менее 100 мВ. Ожидайте по крайней мере 2 минуты, чтобы значение U_S стабилизировалось. Если из-за какого-либо возмущения, показания вольтметра существенно изменились, снова подождите 2 минуты для стабилизации. Поместите результаты в таблицу со следующими столбцами: порядковый номер измерения i , U_{\pm} и U_S .
34. Представьте результаты на графике, где U_{\pm} — абсцисса (горизонтальная ось) и U_S — ордината (вертикальная ось) на миллиметровой бумаге (если Вам нужна дополнительная миллиметровая бумага, попросите у помощников). Проведите прямую, наилучшим образом описывающую линейную зависимость $U_S = kU_{\pm} + \text{const}$. Выберите 2 точки на прямой и определите ее наклон $k = \Delta U_S / \Delta U_{\pm}$, где Δ означает разность. Эта математическая процедура называется линейная регрессия. Для нашей установки $k \simeq 10^{-3}$.
35. Наконец, определите заряд электрона q_e , воспользовавшись формулой

$$q_e = 2k \frac{y_1}{Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0, \quad (13)$$

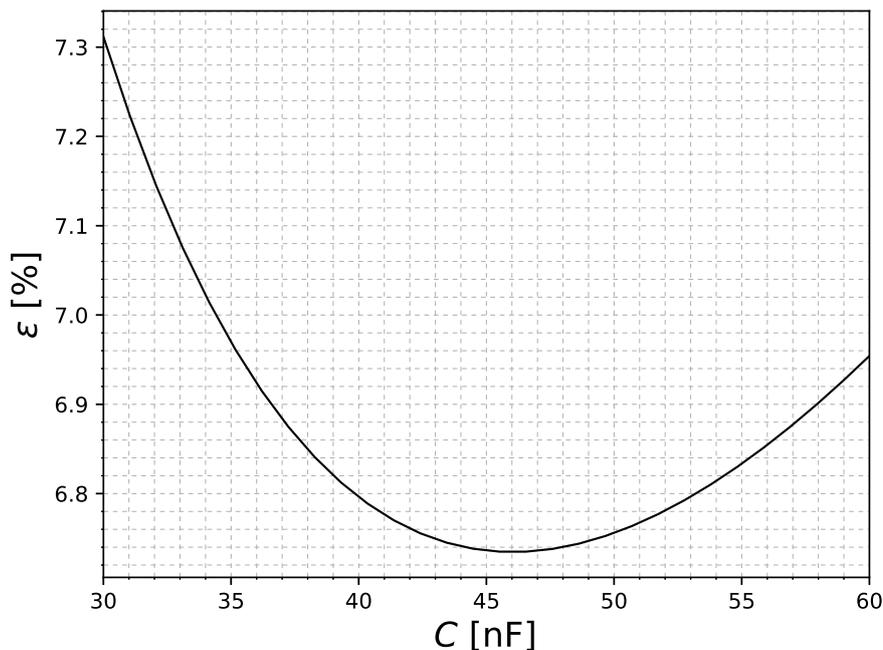
где $Y = 1.01 \times 10^6$ — полное усиление нашего усилителя, и $y_1 = 101$ — усиление первого каскада мультипликатора. Вы можете найти значение C_L , написанное на наклейке в правом нижнем углу печатной платы ($C \equiv C_L$), $R_L = 510 \Omega$ и $R = 200 \Omega$.

Поздравляем! Вы только что измерили фундаментальную константу и Вы в отличной компании! :)

36. Ваше измерение могло быть чуть точнее, если учесть эффект неидеальности операционного усилителя, используя формулу

$$q_e = 2k \frac{y_1}{(1 - \varepsilon)Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0. \quad (14)$$

Небольшая поправка $\varepsilon(C_L)$ является функцией емкости конденсатора C_L , как показано на Рис. 33. Определите

Фигура 33: Ошибка ε (в процентах) в измерении q_e как функции емкости конденсатора $C_L \equiv C$.

ошибку ε из Рис. 33, воспользовавшись значением C_L , написанным на Вашей печатной плате и не забудьте поделить ε на 100, прежде чем посчитать q_e из уравнения (14).

Сто лет назад этот метод определения заряда электрона q_e путем измерения дробового шума (шума Шоттки) был предложен Вальтером Шоттки.⁶ В то время Вальтер Шоттки работал с Максом Планком и был воодушевлен лекцией Альберта Эйнштейна об электрических флуктуациях.

XXXV. Домашнее задание. XI

Выведите уравнения (13) и (14), используя схему и значения параметров из таблицы VII. Рассчитайте усиление y_1 повторителя напряжения и полное усиление Y на всех ступенях усилителя. Различные части схемы представлены на Рис. 34, 35, 36, 37, 38.

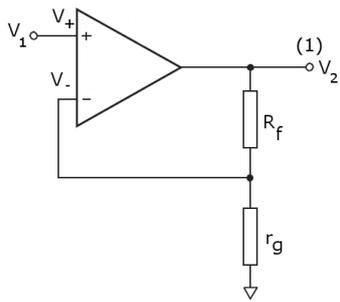
Элемент цепи	Значение
R	200Ω
r_G	20Ω
R_F	$1 \text{ k}\Omega$
C_F	10 pF
C_G	$10 \mu\text{F}$
R_G	100Ω
R'_F	$10 \text{ k}\Omega$
C'_F	10 pF
R_L	510Ω
R_1	$2 \text{ k}\Omega$
R_2	$18 \text{ k}\Omega$
R_{av}	$1.5 \text{ M}\Omega$
C_{av}	$10 \mu\text{F}$
R_V	$\approx 1 \text{ M}\Omega$
V_{CC}	$+9 \text{ V}$
V_{EE}	-9 V

Таблица VII: Значения элементов цепей.

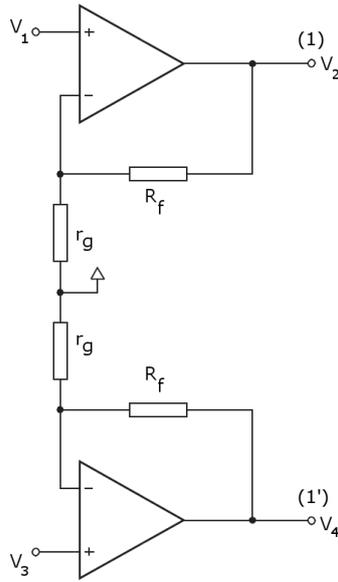
Решение должно быть отправлено в течение ночи после олимпиады, не позднее восхода, на адрес Олимпиады epo@bgphysics.eu. Лучшее решение будет награждено призом Зоммерфельда с денежным эквивалентом DM137.

XXXVI. Вопросы для дальнейшей работы

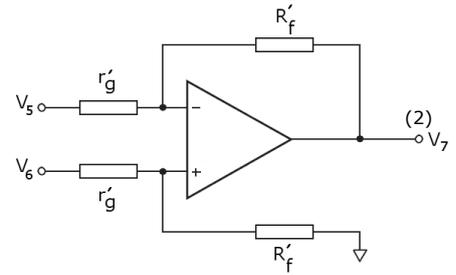
Экспериментальная установка в действительности представляет собой синхронный вольтметр (lock-in voltmeter), при помощи которого Вы сможете измерять переменные сигналы, меньшие чем μV . Вы можете сообщить нам, как использовать выход “NC” в этом случае.

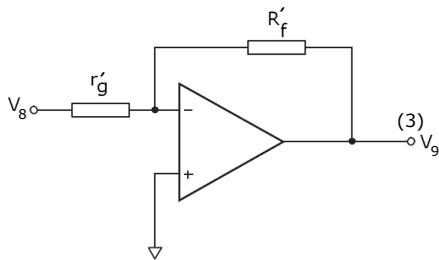
Фигура 34: Неинвертирующий усилитель

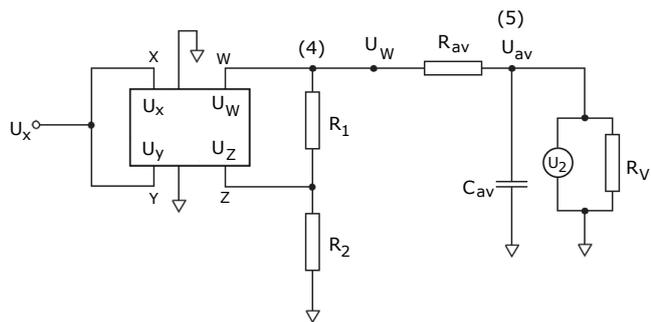
Фигура 35: Буфер

Фигура 36: Дифференциальный усилитель

Фигура 37: Инвертирующий усилитель

Фигура 38: Аналоговый усилитель

Messung der Elementarladung q_e mit Hilfe des Shottky-Rauschens; Problem der 6.-Experimentalphysikolympiade, 8.12.2018, Sofia

Diese Anleitung erklärt, wie man mit Hilfe eines PCBs (printed circuit board) die Elementarladung q_e bestimmt. Die Grundidee basiert auf der sogenannten Shottky-Gleichung. Fällt Licht auf eine Photodiode, entsteht dabei ein Photostrom mit einem charakteristischen Rauschen, dem Shottky-Rauschen. Dieser Strom wird an einem Widerstand in eine Spannung $U(t)$ umgewandelt und anschließend millionenfach verstärkt $y \approx 10^6$. Die verstärkte Spannung $yU(t)$ wird zunächst mit einem Multimeter gemessen und anschließend von einem Multiplizierer quadriert. Diese Spannung $U_S = \langle (yU(t))^2 \rangle / U_0$ wird erneut durch ein Multimeter gemessen. Indem man die Helligkeit des Lichts an der Photodiode variiert, erhält man eine Messreihe mit verschiedenen Werten von U_S und den korrespondierenden Werten von U_{\pm} . Auf Grund der Shottky-Gleichung ist die aus $\frac{\Delta U_S}{\Delta U_{\pm}}$ resultierende Steigung proportional zu q_e . Die Schüler werden in vier Altersgruppen S, M, L, XL aufgeteilt. Während jüngere Schüler nur die Funktionsweise des Multiplizierers untersuchen, ist die letzte Kategorie XL am Universitätsstoff orientiert und beinhaltet theoretische Untersuchungen am PCB-Setup. EPO6 wird von einem Ast der Physikerunion in Bulgarien organisiert in Kooperation mit der physikalischen Fakultät der Universität in Sophia und der physikalischen Gesellschaft von Makedonien.

XXXVII. EINLEITUNG

Seit ihrem Beginn ist die experimentelle Physikolympiade (EPO) weltweit bekannt. Sie hatte ungefähr 120 Teilnehmer. Alle bisherigen Aufgabenstellungen wurden im Internet veröffentlicht¹⁻⁵. In den letzten Jahren haben Schüler aus 7 Ländern teilgenommen und manche mussten mehr als 4000 km zurücklegen.

Was ist der Hauptunterschied zwischen EPO und anderen ähnlichen Wettbewerben?

- Jeder Teilnehmer erhält das Setup, mit dem er gearbeitet hat, als ein Geschenk von den Organisatoren. Dadurch können alle Teilnehmer, selbst wenn sie nicht ganz erfolgreich waren, nach dem Wettbewerb das Experiment erneut durchführen. Am Ende des Schuljahres bleibt das Setup in der Schule der Teilnehmer.
- Jede Aufgabe wurde von uns selbst erstellt und hat eine Verbindung zur Fundamentalphysik, oder hilft beim Verstehen eines technischen Patentes.
- Die olympische Idee wird durch EPO in seiner Ursprungsform realisiert. Jeder, der Lust hat mitzumachen, kann das tun. Es gibt keine Obergrenze für die Teilnehmerzahl. Allerdings gibt es auch eine Gemeinsamkeit mit anderen Olympiaden: die Aufgabenstellungen sind direkte Illustrationen von Unterrichtsmaterial, wodurch die weltweite Tendenz der immer schlechter werdenden weiterführenden Schulen ausgeglichen werden soll.
- Jeder Teilnehmer erhält das gleiche Setup, allerdings bekommen verschiedene Altersgruppen verschiedene Aufgabenstellungen.

An dieser Stelle möchten wir noch kurz die Aufgabenstellungen der letzten EPOs auflisten: 1) Das Setup von EPO1 war eine Schülerversion des amerikanischen Patents für auto-zero und chopper stabilisierte Verstärker. 2) Das Problem von EPO2 war das Messen der Plank-Konstante durch die Beugung von Licht einer LED an einer CD. 3) Das Setup für EPO3 war das kurzfristige Umsetzen eines NASA-Patents, das als negativer Impedanzwandler zum Erzeugen von Spannungszitterungen genutzt wird. 4) EPO4 war der Fundamentalphysik gewidmet: Das Messen der Lichtgeschwindigkeit, durch das Messen von elektrischen und magnetischen Kräften. Das innovative Element war die Anwendung der Chaostheorie in der Analyse der Stabilität eines Pendels. 5) Das Thema der EPO5 war das Messen der Boltzmann-Konstante, mit Einsteins Idee das thermische Rauschen der Spannung eines Kondensators zu nutzen. Die aktuelle EPO6 folgt der Tradition der Olympiaden eine Fundamentalkonstante zu messen. Durch eine Vorlesung von Einstein kam Walter Shottky darauf, dass die Elementarladung durch Spannungsrauschen bestimmt werden kann. Jetzt, ein Jahrhundert später, kann Shottkys Idee von Schülern umgesetzt werden mit Hilfe von kaum rauschenden Operationsverstärkern. Zusammengefasst: die ausgebildete Tradition ist eine Mischung zwischen aktuellen technischen Neuerfindungen und Fundamentalphysik.

XXXVIII. EXPERIMENTELLER AUFBAU

Dein Setup sollte aus folgenden Gegenständen bestehen:

1. PCB (printed circuit board) mit zweireihigen Leiterplattensteckverbinder, einer Photodiode und einem Lithiumbatteriehalter
2. Vier 9 V Batterien und zwei Verbindungsclips für diese
3. Drei 1.5 V Batterien und ein Halter, an dem ein Potentiometer befestigt ist.
4. Plastiktüte, die folgende Gegenstände enthält:
 - Zwei Operationsverstärker auf einer Verbindungsplatine (SOIC-to-DIP-Adapter) mit jeweils einem grünen Label mit einer Zahl darauf
 - Multiplizierer auf einer Verbindungsplatine mit einem orangenen Label
 - Lithiumbatterie
5. Optisches Glasfaserkabel mit einem weißen Zylinder am Ende
6. Eine Plastiktasse mit einem darüber geklebten Strohhalm.

Du solltest zusätzlich zwei Multimeter haben mit Verbindungskabeln und einen Taschenrechner.

XXXIX. AUFGABE S: EINSTIEG

1. Stelle die Multimeter so ein, dass sie die Spannung messen.
2. Miss die Spannungen der vier 9 V Batterien mit maximaler Genauigkeit und schreibe diese auf. Mache das selbe mit den drei 1.5 V Batterien.
3. Platziere die drei 1.5 V Batterien in ihrem Halter. Verbinde das Potentiometer mit einem der Multimeter, indem du dessen Spannung an einer der äußeren Elektroden und der Elektrode in der Mitte misst. Rotiere die Axe des Potentiometers. Miss das Intervall der Spannung, welche du erhältst. Dieses Intervall wird deine Spannungsquelle für deine nächste Aufgabe sein. Wenn du die Polarität umdrehst, ändert sich das Vorzeichen der Spannung.
4. Verbinde die vier 9 V Batterien mit den zwei Verbindungsclips.

XL. AUFGABE M: MULTIPLIZIERER

5. **Vorsicht! Ab jetzt besteht die Gefahr, den IC (integrated circuit) kaputt zu machen, indem du die Batterien falsch verbindest.** Orientiere das Setup mit dem du arbeitest so, dass beide Kabel "OUT" und "COM" an der Kante auf der rechten Seite sind, schau dir Abbildung 39 an.
6. Verbinde die 9 V-Batterie-Verbindungsclips vorsichtig mit dem rechten Spannungsversorger. Dieser ist ein Dreipin-male-Stecker auf der PCB-Platine, der mit einem orangenen Kleber gekennzeichnet ist. **Vorsicht: Die beiden orangenen Kleber müssen zueinander zeigen.**
7. Verbinde den Mittelkontakt des Potentiometers mit dem Eingangskabel oben am Setup mit dem Label "IN". Nutze die "Krokodilkabel".
8. Verbinde die andere Elektrode des Potentiometers mit dem Kabel, das vom "ground" des Schaltkreises, mit der Beschriftung "COM" kommt.
9. Verbinde das erste Voltmeter V_1 mit Spannung U_1 mit dem Potentiometer und den "IN"- "COM" Eingängen gleichzeitig.
10. Wenn du die Potentiometeraxe rotierst, sollte die Spannung U_1 sich ungefähr zwischen 0 und der absoluten Batteriespannung 4.5 V bewegen.
11. Verbinde das zweite Voltmeter V_2 , das die Spannung U_2 angibt, zwischen dem Ausgangskabel des Schaltkreises, das mit "OUT" beschriftet ist, und der Erdung "COM". U_2 ist also die Spannung zwischen "OUT" und "COM".
12. Überprüfe, ob die "COM"-Elektroden beider Multimeter mit dem Setup richtig verbunden sind.

13. Schau dir den doppelreihigen Stecker, mit jeweils vier Pins in einer Reihe an, der mit einem grünen Kleber versehen ist. Auf dem Schaltkreis in Abbildung 39 wird das Bauteil "AD633" genannt. Verbinde den Multiplizierer "AD633" so, dass das orangene Label auf dem Multiplizierer das orangene Label auf dem Board anschaut.
14. Rotiere die Potentiometeraxe, warte eine Minute und schreibe die Spannungen U_1 und U_2 auf. Verändere die Polarität der Spannungsquelle und wiederhole die Messung. Erstelle eine Tabelle mit Nummer des Experiments i , Spannung U_1 und Spannung U_2 .
15. Stelle das Ergebnis graphisch auf einem Millimeterpapier dar- dabei ist U_1 ist die x-Achse und U_2 die y-Achse
16. Füge der Tabelle eine Spalte $(U_1)^2$ hinzu und stelle die Ergebnisse graphisch dar, dieses Mal mit $(U_1)^2$ auf der x-Achse und U_2 auf der y-Achse. Erstelle eine gerade Linie, die möglichst nah an alle Messpunkte herankommt. Diese angenäherte Linie wird durch die Gleichung $U_2 = (U_1)^2/U_0 + \text{const}$ beschrieben. Suche dir zwei Punkte auf der Linie aus und messe $\Delta y = \Delta(U_2)$ und $\Delta x = \Delta(U_1)$ und berechne dadurch die Steigung $U_0 = \Delta(U_1^2)/\Delta(U_2)$. Der so bestimmte Parameter U_0 mit der Einheit V ist essentiell für die Bestimmung der Elementarladung, wie im nächsten Teil noch genauer beschrieben wird.

XLI. AUFGABE L: ELEKTRONENLADUNG q_e BESTIMMEN

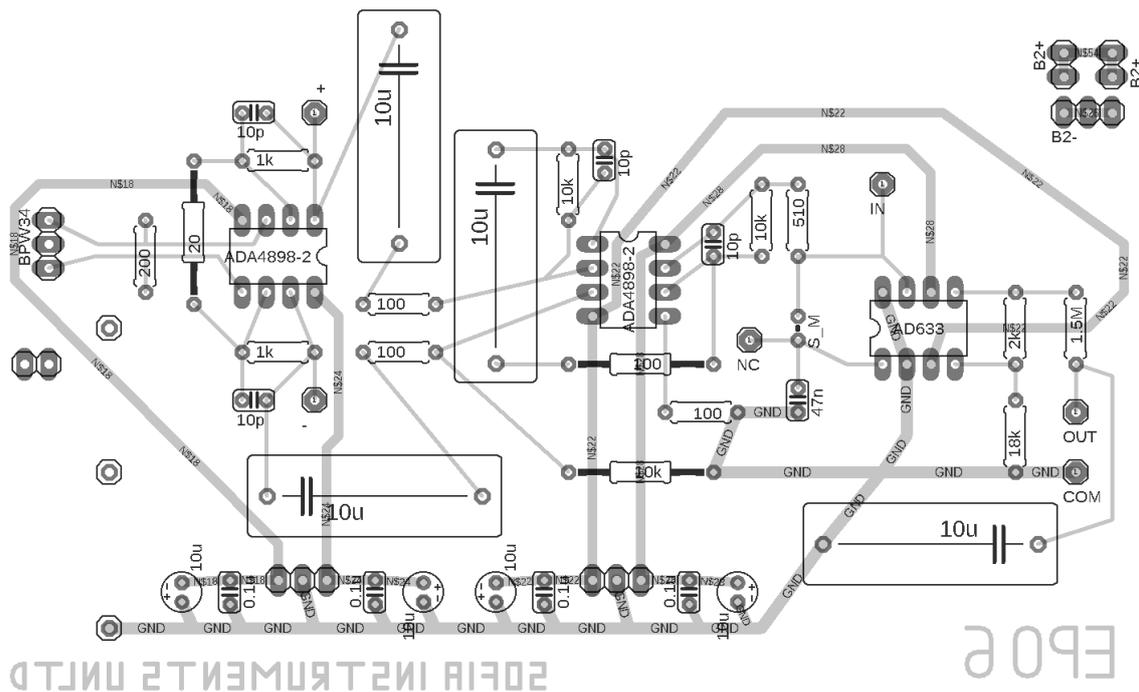

Abb. 39: Ein Diagramm des PCBs. Die Glühbirne mit dem weißen Zylinder darauf, welche zwischen die "B2-" und "B2+" Pins gelötet wurde, ist hier nicht zu sehen. Die zwei nicht benannten Dreierpins, welche am unteren Ende des Schaltkreises sind, sind die Spannungsversorgungspins.

17. Stecke die drei 1.5 V Batterien in ihre Batteriehälter. Verbinde das Potentiometer durch zwei Krokodilkabel mit den beiden äußeren Elektroden der Lampe (also mit den "B2-" und "B2+"-Pins im rechten oberen Eck des Setups Abbildung 39. Hierbei spielt die Polarität keine Rolle. Bei richtiger Verbindung sollte die Lampe leuchten.
18. Verbinde mit einem Krokodilkabel das "(-)" Kabel des Setups mit dem "COM" Point von V_1 .
19. Verbinde analog die "(+)"-Elektrode des Aufbaus mit dem "V Ω mA"-Eingang des Voltmeters V_1 . Dadurch zeigt V_1 die Potentialdifferenz U_{\pm} zwischen der "(+)" Elektrode und der "(-)" Elektrode an.

20. Platziere die 3 V Lithiumbatterie in ihre Batteriehalterung auf dem zweireihigen Leiterplattensteckverbinder, auf welchen die Photodiode gelötet ist. Die “(+)-Seite der Batterie sollte mit der “(+)-Seite des Batteriehalters verbunden sein.
21. Wende dich nun den beiden doppelreihigen Steckern mit jeweils vier Pins in einer Reihe und mit grünen Klebern zu. Sie heißen Operationsverstärker und sind in Abbildung 39 mit “ADA4898-2“ beschriftet. Verbinde die beiden Operationsverstärker (die kleinen, grün gelabelten Bauteile) “ADA4898-2“ so mit der Platine, dass die grünen Label jedes Operationsverstärkers zu den grünen Labeln auf der Platine zeigen. **Sei sehr vorsichtig! Eine falsche Verbindung kann zur Beschädigung der Verstärker führen.**
22. Verbinde vorsichtig das Bauelement mit der gelöteten Photodiode und dem Lithiumbatteriehalter auf seinen Platz, der in Abbildung 1 zu sehen und zusätzlich mit einem Marker gekennzeichnet. Führe das Glasfaserkabel vorsichtig in das längere Ende des schwarzen Strohhalms. Überprüfe, ob sich das Kabel ohne große Reibung durch den Strohhalm bewegen lässt.
23. Führe das andere Ende des Glasfaserkabels in den weißen Zylinder, der an der Lampe befestigt ist.
24. Positioniere den Plastikbecher neben das Verbindungsstück zwischen Photodiode und Platine. Führe nun die Photodiode in das kurze Ende des Strohhalms, so dass sie konstant gekühlt wird. Das verhindert störendes thermisches Rauschen.
25. Verbinde eine der Klemmen der 9 V Batterie mit der linken Dreipinspannungsquelle auf dem PCB. **Achtung! Die orangenen Aufkleber der Klemmen der Batterien sollten zu den orangenen Aufklebern des Aufbaus zeigen.** Schalte das Voltmeter auf Millivolt und bewege das Glasfaserkabel durch den Strohhalm. Diese Spannung ist nun U_{\pm} und sollte bis zu 1000 mV variieren. Durch das Bewegen des Glasfaserkabels änderst du den Photostrom und misst die verstärkte Photospannung U_{\pm} , die der durch den Widerstand R fließende Photostrom, generiert. Wenn du es nicht schaffst, eine Spannung von mindestens 700 mV zu messen, zögere nicht, die Aufseher im Prüfungssaal um Hilfe zu bitten. Gerade dieser Teil stellt eine wichtige Voraussetzung für dieses Experiment dar. **Versuche nicht, gewaltsam den an der Glühbirne befestigten Zylinder zu bewegen, da sonst die Gefahr besteht die Glühbirne zu zerbrechen.**
26. Frage nach Eis und Wasser, um es in deinen Plastikbecher mit dem Strohhalm zu füllen. Positioniere das Glasfaserkabel am Ende des Strohhalms weit entfernt von der Photodiode.
27. Nachdem du Eis und Wasser in deinen Becher gefüllt hast, überprüfe ihn auf Lecks. Falls welche vorhanden sein sollten, entferne vorsichtig den Becher und frage nach einem neuen.
28. Verbinde den “COM“-Ausgang des PCBs mit dem COM Eingang deines Voltmeter V_2 .
29. Verbinde den “OUT“-Ausgang des PCBs mit dem “V Ω mA“-Eingang des Voltmeters V_2 . Nun misst das Voltmeter V_2 die Spannung U_S , welche gerade proportional zum Stromrauschen der Photodiode ist.
30. Verbinde eine der Klemmen der 9 V Batterie mit der rechten Dreipinspannungsquelle des PCBs. **Achtung! Die orangenen Aufkleber der Klemmen der Batterien sollten erneut zu den orangenen Aufklebern des Aufbaus zeigen.**
31. Frag den Aufseher nach Tesafilm und klebe alle sechs Kabel des experimentellen Aufbaus wie folgt auf den Tisch:
 - Platziere zunächst alle vier 9 V Batterien unterhalb des PCBs
 - klebe die “+“- und “-“-Kabel über den PCB und stelle sicher, dass sie sich nicht berühren
 - klebe die “IN“- und “NC“-Kabel über den PCB und weg von den “+“ und “-“ Kabeln
 - Klebe die “OUT“- und “COM“-Kabel auf die rechte Seite des PCBs und stelle sicher, dass sie sich nicht berühren

Nun sollte dein experimenteller Aufbau wie eine wohlgeformte Spinne aussehen.

32. Betrachte nun die gemessene Spannung des Voltmeters V_2 . Sie sollte sich in der Größenordnung von 10-90 mV stabilisieren.
33. Beginne U_{\pm} und U_S zu messen: verändere U_{\pm} vorsichtig indem du das Glasfaserkabel im Strohhalm ein Stückchen näher zur Photodiode rückst. Die Änderung von U_{\pm} zwischen zwei nachfolgenden Messungen sollte mindestens 100 mV betragen. Warte geduldig darauf, dass sich U_S wieder stabilisiert, mindestens jedoch 2 Minuten. *Sollten Störungen jeglicher Art den angezeigten Wert des Voltmeters beträchtlich verändern, warte nochmals auf die Stabilisation (habe Geduld!).* Schreibe die Ergebnisse in einer Tabelle auf mit Spalten für die Anzahl der Messungen i , U_{\pm} und U_S .

34. Stelle die Ergebnisse graphisch dar, wobei U_{\pm} auf der x-Achse, U_S auf der y-Achse aufgetragen wird (Zusätzliches Millimeterpapier wird von den Betreuern bereitgestellt). Zeichne die Gerade, die am besten die lineare Abhängigkeit $U_S = kU_{\pm} + \text{const}$ widerspiegelt. Wähle zwei Punkte auf der Geraden und bestimme die Steigung k , wobei Δ für die Differenz steht. Diese mathematische Prozedur wird lineare Regression genannt. Für unseren Aufbau gilt $k \simeq 10^{-3}$.

35. Bestimme zuletzt die Elektronenladung q_e mit Hilfe folgender Formel:

$$q_e = 2k \frac{y_1}{y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0, \quad (15)$$

wobei y die gesamte Verstärkung unseres Verstärkers angibt und $y_1 = 101$ den Wert der ersten Verstärkung unseres Multiplizierers darstellt. Den Wert C_L findest du an der unteren rechten Seite des PCBs auf einem Aufkleber ($C \equiv C_L$), $R_L = 510 \Omega$ and $R = 200 \Omega$.

Herzlichen Glückwunsch, du hast soeben die Elementarladung bestimmt!

36. Deine Messungen können durch die Miteinberechnung von nicht-idealen Effekten des Operationsverstärkers durch folgende Formel präzisiert werden:

$$q_e = 2k \frac{y_1}{(1 - \varepsilon)Y^2} \frac{R_L}{R} C_L U_0. \quad (16)$$

Die kleine Korrektur $\varepsilon(C_L)$ als Funktion der Kapazität C_L ist graphisch in Abbildung 40 angegeben.

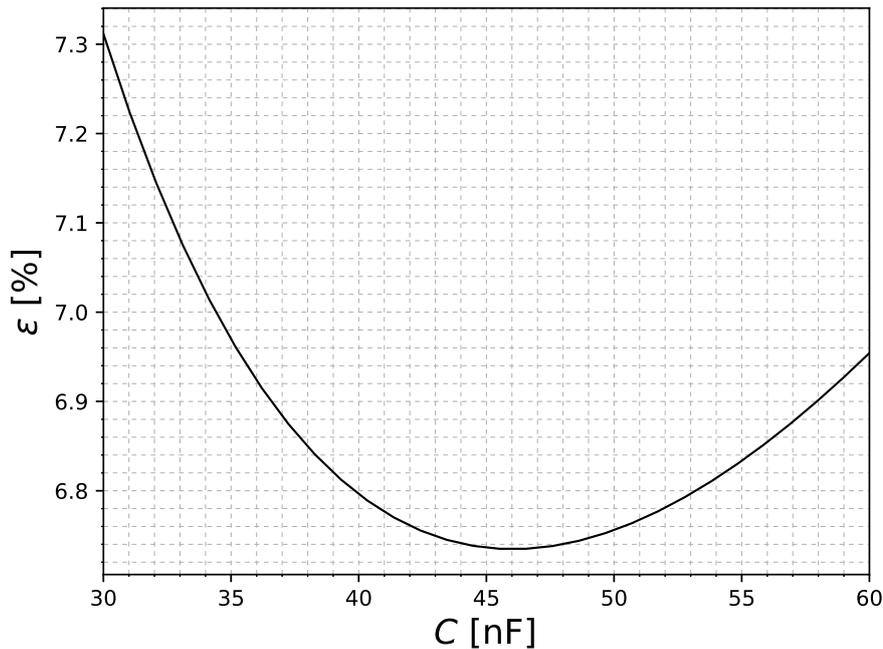

Abb. 40: Fehler ε in Prozent zur Bestimmung von q_e als Funktion des Kondensators $C_L \equiv C$.

Finde den durch den auf dem PCB vermerkten Wert C_L verursachten Fehler ε aus Abbildung 40 und vergesse nicht ε durch 100 zu teilen, bevor du q_e mit der Gleichung (16) berechnest. Ein Jahrhundert zuvor wurde diese Methode zur Bestimmung der Elektronenladung q_e von Walter Schottky vorgeschlagen. Zu dieser Zeit arbeitete Walter Schottky mit Max Planck zusammen und wurde durch eine Vorlesung Albert Einsteins über elektrische Fluktuationen dazu inspiriert.

XLII. AUFGABE XL: HAUSAUFGABE

Leite die Formeln (15) und (16) her, indem du den Schaltkreis analysierst und unter Zuhilfenahme der Werte der Tabelle VIII. Berechne die Verstärkungen y_1 des Puffers und die gesamte Verstärkung

Y von allen Schritten des Verstärkers. Die verschiedenen Details des Schaltkreises sind in Abbildung 41 abgebildet. 42, 43, 44, 45.

Bauelement	Wert
R	200 Ω
r_G	20 Ω
R_F	1 k Ω
C_F	10 pF
C_G	10 μ F
R_G	100 Ω
R'_F	10 k Ω
C'_F	10 pF
R_L	510 Ω
R_1	2 k Ω
R_2	18 k Ω
R_{av}	1.5 M Ω
C_{av}	10 μ F
R_V	\approx 1 M Ω
V_{CC}	+9 V
V_{EE}	-9 V

Tab. VIII: Tabelle mit den numerischen Werten der einzelnen Komponenten des Schaltkreises.

Die Lösung muss in der Nacht nach der Olympiade bis Sonnenaufgang an die E-Mail Adresse der Olympiade, epo@bgphysics.eu. geschickt werden. Dem Teilnehmer mit der besten Lösung wird der Sommerfeldpreis übergeben, ein Geldpreis in Höhe von 70EUR.

XLIII. WEITERFÜHRENDE AUFGABEN

Der experimentelle Aufbau ist tatsächlich ein Lock-in-Verstärker, mit dem du eine Wechselspannung kleiner als μ V messen kannst. Auf Anfrage werden wir dir sagen, wie du den "NC"-Ausgang in diesem Fall benutzen kannst.

Appendix A: Unsere Messergebnisse

1. Aufgabe S: Einstieg Intervall der Spannung durch das Potentiometer $0V < U < 4,76V$

Batterie	U [V]
B_1	9,61
B_2	9,60
B_3	9,55
B_4	9,56
B'_1	1,59
B'_2	1,59
B'_3	1,59

Tab. IX: Die gemessenen Spannungen der Batterien.

2. Aufgabe M: Multiplizierer

i	U_1 [V]	U_2 [V]	U_1^2 [V ²]
1	-4,75	2,73	22,563
2	-4,21	2,74	17,724
3	-3,36	2,74	11,289
4	-2,80	2,74	7,840
5	-2,34	2,15	5,476
6	-1,08	0,46	1,166
7	-0,44	0,08	0,194
8	0,17	0,01	0,028
9	1,00	0,38	1,000
10	1,25	0,61	1,563
11	1,85	1,34	3,423
12	2,55	2,56	6,503
13	3,60	2,74	12,960
14	4,75	2,74	22,563

Tab. X: Experimentelle Daten aus den Messungen von U_1 , U_2 und berechnet U_1^2 .

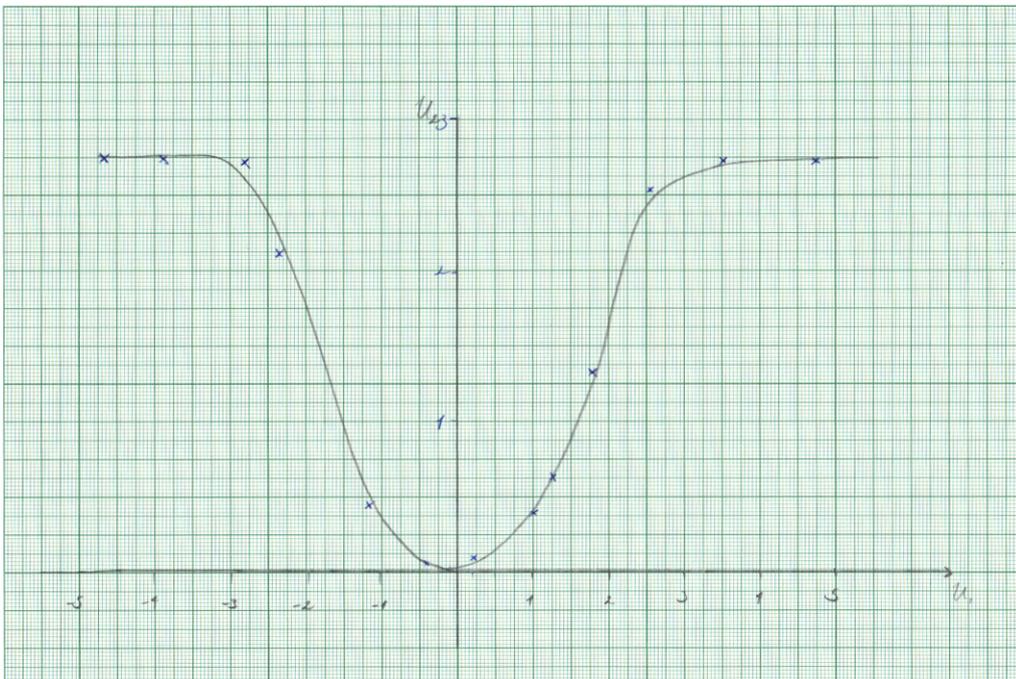

Abb. 46: Die grafisch dargestellte Abhängigkeit U_2 von U_1 aus Tabelle X.

3. Aufgabe L: Elektronenladung q_e bestimmen

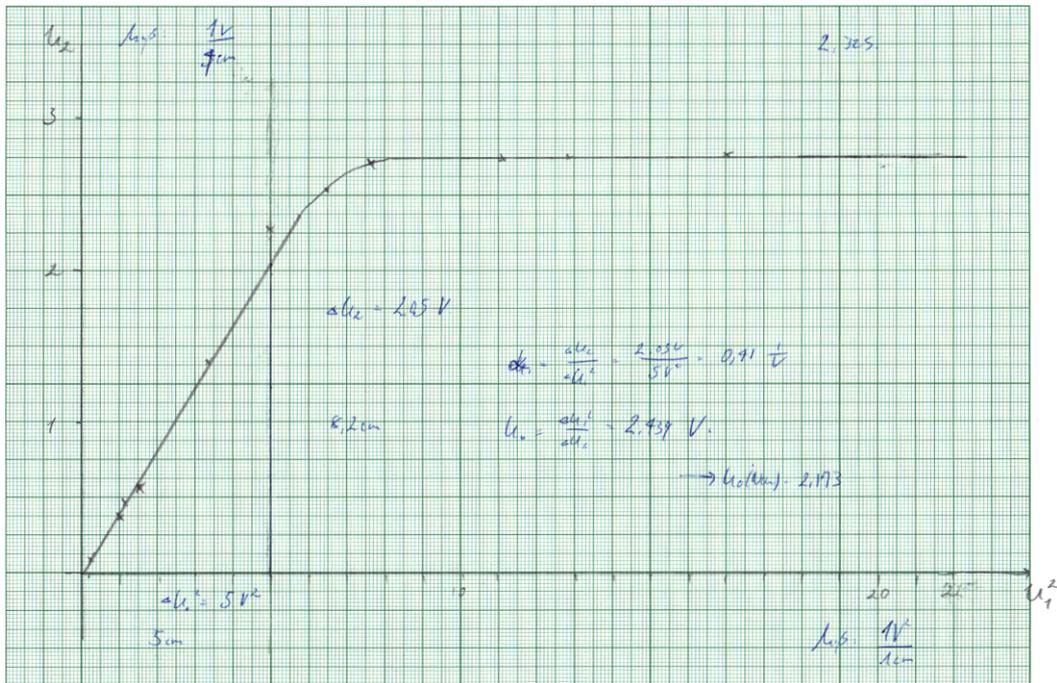

Abb. 47: Die grafisch dargestellte Abhängigkeit U_2 von U_1^2 aus Tabelle X.

i	U_{\pm} [mV]	U_S [mV]
1	303	19,0
2	400	19,2
3	495	19,6
4	612	20,0
5	706	20,6
6	807	21,2
7	930	21,7
8	1070	22,2
9	1158	22,7
10	1258	23,1

Tab. XI: Experimentelle Daten aus den Messungen von U_{\pm} und U_S .

Diese Werte bestätigen unsere angenommene lineare Abhängigkeit zwischen U_{\pm} und U_S , welche durch die lineare Regressionsgerade

$$U_S = kU_{\pm} + \text{const.}, \quad k = \frac{\Delta U_S}{\Delta U_{\pm}} = 0,00449.$$

dargestellt werden kann. Damit ergibt sich für die experimentell bestimmte Elementarladung nach der gegebenen Formel zu

$$q_e = 2 \times 0,00449 \times \frac{101 \times 510\Omega \times 44,2\text{nF} \times 2,439\text{V}}{(1,01 \times 10^6)^2 \times 200\Omega} = 2,444 \times 10^{-19} \text{ C.}$$

Berücksichtigen wir noch weiter den Fehler des Kondensators C_L mit $\epsilon(C_L)|_{C_L=44\text{nF}} = 6,74\%$

$$q_e = 2 \times 0,00449 \times \frac{101 \times 510\Omega \times 44,2\text{nF} \times 2,439\text{V}}{(1 - 0,0674)(1,01 \times 10^6)^2 \times 200\Omega} = 2,620 \times 10^{-19} \text{ C.}$$

Abweichung zum Literaturwert ergibt sich zu

$$\frac{q_{e \text{ gemessen}}}{q_{e \text{ lit.}}} = 1,635 \quad \Rightarrow 63,5\% \text{ über dem Literaturwert.}$$

Appendix B: Bestimmung der Fehlerquellen in Aufgabe L

Jegliche Art von Stromrauschen, das nicht durch die Photodiode entstanden ist, stellt eine Fehlerquelle dar. Es ist sehr schwierig, alle störenden Rauschquellen zu eliminieren, allerdings gibt es ein paar einfache

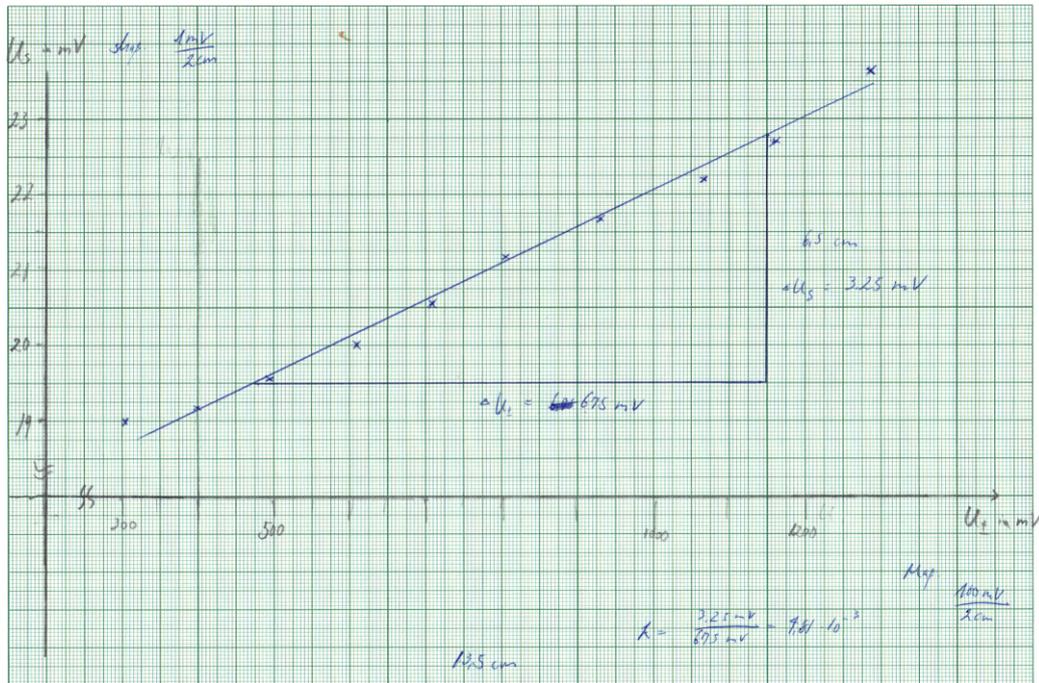

Abb. 48: Die grafisch dargestellte Abhängigkeit U_S von U_{\pm} aus Tabelle XI.

Maßnahmen, die man ergreifen kann:

- Versuche das Glasfaserkabel, das das Licht zur Photodiode transportiert, so gut wie möglich zu stabilisieren. Schon kleine Bewegungen des Kabels können zu einer Veränderung der Photospannung U_{\pm} führen. Diese Veränderung lässt U_S kurzfristig erheblich steigen und kann zu einer starken Veränderung deiner Messwerte führen, wenn du nicht lange genug wartest, bis sich U_S wieder eingependelt hat. Je näher du mit dem Glasfaserkabel an die Photodiode herankommst, desto größer werden die Spannungsfluktuationen U_{\pm} durch kleine Bewegungen des Kabels und das System kann sich kaum mehr einpendeln.
- Ein starker Wechsel der äußeren Lichtverhältnisse kann zu einer Veränderung der Photospannung U_{\pm} führen, was zu den oben beschriebenen Effekten führt. Versuche also, wenn irgendwie möglich, die äußeren Lichtverhältnisse möglichst konstant zu halten.
- Die Photodiode sollte immer so gut wie möglich gekühlt sein. Je höher die Temperatur der Photodiode, desto größer ist deren thermisches Rauschen, was zu einer Verfälschung der Messergebnisse führt.

Eine weitere Fehlerquelle, die man leider nicht aufheben kann, sind störende elektromagnetische Wellen in der Luft zum Beispiel durch Radiosender, Mobilfunknetze, oder ähnliches. Die meisten dieser Störfrequenzen werden durch das Setup aufgehalten, allerdings nicht alle.

Eine optimale Möglichkeit, sehr genaue Werte zu erzielen, ist, das Experiment in einem Kühlschrankschrank durchzuführen. Man hat dort konstante Lichtverhältnisse, die gesamte Elektronik wird durchgängig gekühlt und außerdem schirmt ein Kühlschrankschrank auch einige Störsignale gut ab. Es wurden schon Genauigkeiten von bis zu 1% mit dieser Methode erreicht.

Acknowledgment

The authors would like to thank Peter Todorov for his invaluable support for EPO6 and the previous olympiads, to Mikhail Zhabitsky for the Russian translation, to Beka Nathan, Svetla Strashimirova, Evgenia Stoinovska, Nonka Bailova, Grigori Matein, Elton Shumka, Fisnik Hoxha, Orlin Georgiev, Kalin Angelov, Bojidar Kovachev and Mladen Matev for the indispensable help in the EPO6 organization. Diana from WMWare has fed with sandwiches the most clever children on the planet. Pancho Cholakov from K1 Electronics suggested us to use ADA4898. Thank you also to Andrea Rosenauer for proofreading the German translation. The spirit of the Olympiad was again unforgettable and unforgotten.

* E-mail: mishonov@bgphysics.eu

† E-mail: ristepd@gmail.com

‡ E-mail: marinapoposka@gmail.com

§ E-mail: avaronov@phys.uni-sofia.bg

¹ V. G. Yordanov, P. V. Peshev, S. G. Manolev, T. M. Mishonov, “Charging of capacitors with double switch. The principle of operation of auto-zero and chopper-stabilized DC amplifiers”, arXiv:1511.04328 [physics.ed-ph]

² V. N. Gourev, S. G. Manolev, V. G. Yordanov, T. M. Mishonov, “Measuring Plank constant with colour LEDs and compact disk”, arXiv:1602.06114 [physics.ed-ph].

³ S. G. Manolev, V. G. Yordanov, N. N. Tomchev, T. M. Mishonov, “Volt-Ampere characteristic of "black box" with a negative resistance”, arXiv:1602.08090 [physics.ed-ph].

⁴ V. G. Yordanov, V. N. Gourev, S. G. Manolev, A. M. Varonov, T. M. Mishonov, “Measuring the speed of light with electric and magnetic pendulum”, arXiv:1605.00493 [physics.ed-ph].

⁵ T. M. Mishonov, E. G. Petkov, A. A. Stefanov, A. P. Petkov, I. M. Dimitrova, S. G. Manolev, S. I. Ilieva, A. M. Varonov, “Measurement of the Boltzmann constant by Einstein. Problem of the 5-th Experimental Physics Olympiad. Sofia 9 December 2017” arXiv:1801.00022v4 [physics.ed-ph].

⁶ W. Schottky, “Über spontane Stromschwankungen in verschiedenen Elektrizitätsleitern”, Ann. d. Physik **57**, 541–567 (1918) (in German), (This article marks the centennial anniversary of the electron charge measurement by shot noise spectral density);

Ann. d. Physik **68**, 157–176 (1922) in (German), <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/andp.19183622304/abstract>;

https://en.wikipedia.org/wiki/Shot_noise.

⁷ T. M. Mishonov, E. G. Petkov, N. Zh. Mihailova, A. A. Stefanov, I. M. Dimitrova, V. N. Gourev, N. S. Serafimov, V. I. Danchev and A. M. Varonov, “Simple do-it-yourself experimental set-up for electron charge q_e measurement”, Eur. J. Phys. **39** 065202 (2018), <https://doi.org/10.1088/1361-6404/aad3d7>.

Appendix A: A photograph of the experimental set-up

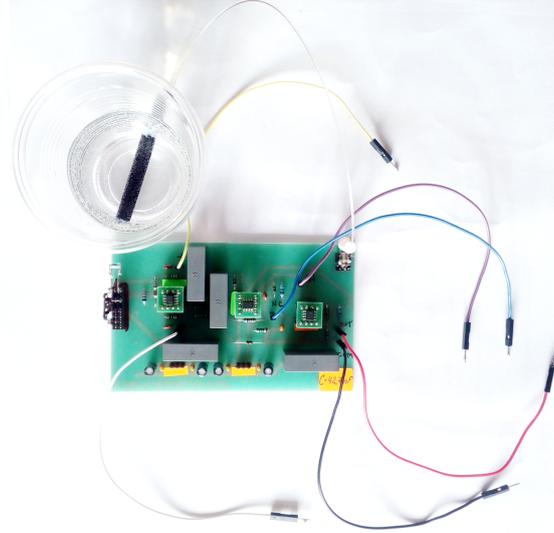

Fig. 49: A photograph of the experimental set-up. The wires between which the difference U_S of the output voltage “OUT” and the ground “COM” are visible on the right. The photo voltage U_{\pm} is measured between the first pair of cables from left to right. The cable “NC” can be used for further research. The photodiode is soldered on the double board connector connected to the PCB on the left of the PCB below the plastic cup filled with water. The lamp is at the upper right corner of the PCB with one end of the fiber optic cable inserted in it, while the other end is in the black straw glued across the plastic cup. When measuring, the photodiode needs to be cooled. For this purpose, the plastic cup is moved next to the double board connector, so that the photodiode fully enters in the black straw from the remaining free end of the latter (the other end has already a fiber optic cable in as showed in the picture). The EPO6 participants do not need of this photo because they have the real set-up but for the other readers it is necessary.

Appendix B: Lock-in voltmeter hidden in the experimental set-up

Let us now take a look at the element named S_M in Figs. 1. S_M is a switch, whose initial position is closed, that equals the potentials of both “IN” and “NC” inputs. Or in other words, $U_X = U_Y$, as we have already considered in the operation of the non-linear element.

For the Olympiad problems the switch S_M is not necessary and hence it has not been placed on the printed circuit board in Fig. 1. Instead, both switch contacts are soldered together, which in practice means that the switch is permanently closed or short-circuited (i.e. missing). The joint connecting both switch contacts can be easily removed by cutting with diagonal pliers (wire cutters) or unsoldering it and in this way the switch is opened and now $U_X \neq U_Y$, which means that the multiplier multiplies two different signals.

Let us now consider a different element in principle. A weak signal $U_s(t) = U_s \cos(\omega t)$ is applied at the amplifier input, which is amplified Y times, so that at the multiplier X input voltage $U_X(t) = YU_s(t)$ is applied. In case of a removed connection between X and Y inputs, i.e. open switch S_M in Fig. 1, at the “NC” labeled input of the board a known signal $U_r(t) = U_r \cos(\omega t)$ is applied. This signal goes to the Y multiplier input $U_Y(t) = U_s(t)$.

The analog multiplier shown in Fig. 7 gives the following output voltage U_W as a function of the input voltages U_X and U_Y

$$U_W = \frac{U_X U_Y}{U_m} + U_Z, \quad (\text{B1})$$

where the voltage U_Z is simply an offset voltage and for the used AD633 multiplier the voltage dimension constant $U_m = 10$ V. The offset voltage can be easily expressed if we consider a current $I_W = U_W / (R_1 + R_2)$ flowing from point (4) to ground in Fig. 7. Then the offset

$$U_Z = I_W R_2 = \frac{R_2}{R_1 + R_2} U_W \quad (\text{B2})$$

and substituting it in Eq. B1, we obtain

$$U_W = \frac{U_X U_Y}{U_m} + \frac{R_2}{R_1 + R_2} U_W \quad (\text{B3})$$

and after elementary rearrangements

$$U_W = \frac{U_X U_Y}{U_m} \frac{R_1 + R_2}{R_1}. \quad (\text{B4})$$

Finally, the circuit ends with averaging filter with large time constant $R_{\text{av}} C_{\text{av}} = 15$ sec and after this filter we measure the time averaged voltage $U_V = \langle U_W \rangle$. The resistances R_V and R_{av} form a voltage divider, for which

$$U_V = \frac{R_V}{R_{\text{av}} + R_V} \langle U_W \rangle \quad (\text{B5})$$

and substituting here Eq. B4 for U_W , we obtain

$$U_V = \frac{\langle U_X U_Y \rangle}{U_m} \frac{R_1 + R_2}{R_1} \frac{R_V}{R_{\text{av}} + R_V} = \frac{\langle U_X U_Y \rangle}{U_0}, \quad (\text{B6})$$

where

$$U_0 \equiv \frac{R_1}{R_1 + R_2} \frac{R_{\text{av}} + R_V}{R_V} U_m, \quad (\text{B7})$$

which is precisely what you have measured and calculated in task 16. It is worth noting that R_V is the internal resistance of your voltmeter (which is also evident from Fig. 7) and therefore by calculating U_0 , you actually calculate the internal resistance of your voltmeter. That is why the value for U_0 calculated here in the solution Eq. (3) may be different from your result.

Substituting $U_X(t) = Y U_s(t)$ and $U_Y(t) = U_s(t)$ into Eq. (B6)

$$U_V = \frac{\langle Y U_s(t) U_r(t) \cos^2(\omega t) \rangle}{2 U_0} \quad (\text{B8})$$

and accounting that $\langle \cos^2(\omega t) \rangle = 1/2$, for the time averaged voltage measured by the voltmeter we obtain

$$U_V = \frac{Y U_r}{2 U_0} U_s. \quad (\text{B9})$$

In this way, at the circuit output the voltmeter measures direct voltage U_V , in which the studied by us periodic signal with amplitude U_s is present. The signal U_r that we have applied to the Y input is called carrier or reference signal and a device, whose operation we have just described is also called a lock-in voltmeter (amplifier).

Lock-in amplifiers are used for small signals measurements even when through an oscilloscope the amplified signal is lost in the background of the external noise. In this synchronous measurement of two sinusoidal signals with common frequency, the measured signal can be separated from the noise with spectral density $(\mathcal{E}^2)_f$, if

$$U_s > \sqrt{(\mathcal{E}^2)_f \Delta f_{\text{av}}}, \quad \Delta f_{\text{av}} = \frac{1}{2\pi R_{\text{av}} C_{\text{av}}}, \quad (\text{B10})$$

i.e. at large enough time averaging $\tau_{\text{av}} = R_{\text{av}} C_{\text{av}}$. Still the noise should not overload the amplifier

$$U_m > \sqrt{Y^2 (\mathcal{E}^2)_f B}, \quad B = \frac{f_0}{y_1} \quad (\text{B11})$$

and this sets the upper limit of the possible gain coefficient

$$Y < \frac{U_m}{\sqrt{(\mathcal{E}^2)_f B}}. \quad (\text{B12})$$

Appendix C: EPO6 Feedback

- Ohrid e nasiot vsicki zaednicki grad.
- Everything was awesome. Maybe you can add an additional part in the olympiad like a tour around the city.
- Добре ще е да се актуализира регламента и мотивацията за участие.
- This year was my first time participating. I was really fascinated by the Olympiad, I didn't expect it to be this good. Next year I'm going to participate again for sure.
- introduce medals please

Appendix D: Electron Charge Value at Home

- Да. Мои ученици го повториха: 2.2×10^{-19} .
- Yes, I did. I got 1.2×10^{-18} , I probably had a calculation mistake because I was closer than last time.